

מולדת' ו'תפוצה' בספרי הלימוד היהודים-אמריקנים, 1928-1948

ג'ונתן ב' קרסנר

תרגמה מאנגלית מרינה גרוסלרנר

יוסף טרומפלדור היה הגיבור הלאומי הראשון בישראל שלפני קום המדינה. טרומפלדור, יהודי מתבולל מרוסיה שאיבד את זרועו בחזית מלחמת רוסיה-יפן ואחר כך שירת כסגן מפקד 'גדוד נהגי הפרדות' במלחמת העולם הראשונה, נהרג ב־1920 במהלך ניסיון להגן על מקבץ יישובים יהודיים בגליל העליון מפני פורעים בדווים. על פי כמה מהעדויות, מילותיו האחרונות היו 'אין דבר, כדאי למות בעד ארצנו'. ואולם משפט זה הוחלף עד מהרה ב'טוב למות בעד ארצנו' הפיוטי יותר, משפט שגילם את רוח ההקרבה העצמית וההתרסה של היישוב החדש בפלשתינה. הזרמים הפוליטיים המרכזיים אימצו אותו אל משנתם, ועד מהרה הוא נעשה סמל ומושג בהווה הלאומית. יום מותו של טרומפלדור, י"א באדר, נקרא 'יום תל חי' והוכרז כיום זיכרון לאומי.¹

על אף מעמדו המיתולוגי של טרומפלדור ביישוב היהודי בפלשתינה, מחבריהם של ספרי היסטוריה יהודית בארצות הברית התעלמו מסיפורו. ואולם דורות' זליגס (Zelig) היתה בבחינת היוצא מן הכלל שמעיד על הכלל. זליגס, מחנכת, סופרת ילדים פורייה ובוגרת בית הספר לחינוך באוניברסיטת קולומביה, השכילה להתאים את סיפורה לטעמו של קהל היעד שלה, ליהדות ארצות הברית. המינוח שנקטה בסיפורה הזמין את קוראיה לדמיין את הגליל העליון ליישוב ספר במערב הפרוע ואת מגניו לחלוצים עזי נפש. היא ריככה את מחויבותו

* הערת המחבר: פלשתינה וארץ ישראל משמשות במאמר זה לסירוגין. בשל השימוש הפוליטי של שני המושגים בימינו, נראה שמן הנחוץ לציין ששימושן כאן אינו בגדר הצהרה פוליטית כזו או אחרת מצד המחבר.

1 Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, University of Chicago Press, Chicago 1995, pp. 39-47; Anita Shapira, *Land and Power: The Zionist Resort to Force, 1881-1948*, Oxford University Press, New York 1992, pp. 98-109

של טרומפלדור לסוציאליזם וטשטשה את התרחקותו מהדת היהודית. את דמותו הציגה כאב־טיפוס של הגבריות היהודית, סמל למה שנקרא 'היהודי החדש' או 'העברי החדש', אך נמנעה מלהזכיר את שלילת הגלות שהשתמעה מסיפור חייו ומותו, וזה הישג מרשים, בהתחשב במקומה המרכזי של שלילת הגלות במיתוס של טרומפלדור בפלשתינה-ארץ ישראל.²

הגישה שננקטה באותם ימים בספרי הלימוד היהודיים-אמריקניים כלפי המיתוס של טרומפלדור ושל תל חי היא ביטוי למגמה הכללית של מחבריהם בנוגע לתנועה היהודית-לאומית. המאמר עוקב אחר האופן שבו הצטיירו היישוב החדש והאידיאולוגיה שהונחה בבסיסו בספרי הלימוד היהודיים-אמריקניים בשנים 1928-1948. האידיאולוגיה הציונית וההתיישבות הציונית בפלשתינה היו אתגר ליהודי ארצות הברית מבחינת האופן שבו תפסו את זהותם והגדירו מיהו 'האני' ומיהו 'האחר'. בשעה שמחנכים יהודים אמריקנים שמו דגש ב'כלל ישראל', היינו באחוזה ובאחדות יהודית, האידיאולוגים והפוליטיקאים של התנועה הציונית דבקו בהבחנות טעונות בין יהודי הגולה ובין חברי היישוב החדש והחלוצים במיוחד. יהדות ארצות הברית מצדה דחתה מכל וכול את האידיאולוגיה שפקקה בתקפותם של חיי החברה והרוח של הקהילה היהודית בארצות הברית, ובנאמנותם של היהודים האמריקנים, כקהילה וכפרטים, לארצות הברית ולממשלתה הנבחרת. לכן, אף כי הציונות והקמת הבית הלאומי זכו ליחס נלהב, הרי הם תוארו בראש ובראשונה כפתרון לבעיית יהודי אירופה. המחברים דחו בתוקף את הטענה שיהודי ארצות הברית נתונים בצורה כלשהי לסכנה פיזית וזקוקים למדינה יהודית להבטחת קיומם, ודגלו בתפיסה של 'אור לגויים', כפי שהדבר בא לידי ביטוי בספרי הלימוד הראשונים, שמחבריהם השתייכו ברובם לתנועה הרפורמית.³ כפי שעולה מהאופן שהציגה זליגס את המיתוס של תל חי, מחברים של ספרי הלימוד שאבו ממאגר הדימויים והמיתוסים האמריקני בבואם להציג את פלשתינה בפני קהל הקוראים היהודי. משימתם לא נתקלה בקשיים של ממש, מאחר שהארץ המובטחת התנ"כית היתה מקור השראה למיתוסים אמריקניים רבים. גם השוואתה של החלוציות לאידיאולוגיה הקלוויניסטית-פוריטנית של המתישבים הראשונים - על שלל האסוציאציות התנ"כיות שלה ובכללן חשיבותו של רעיון הברית האלוהית - התקבלה בקלות. יתרה מזו, מעמדה המרכזי של פלשתינה בתרבות האמריקנית סיפק למחברי הספרים מאגר זמין של דימויים. הזיקה הגלויה של היישוב לספר האמריקני אפשרה למחברים של ספרי הלימוד הציוניים בארצות הברית לשמש סוכני תרבות ובתוך כך לדגול בלאומיות יהודית ובלכידות אתנית.

Dorothy Zeligs, *The Story of Modern Palestine*, Bloch, New York 1944, pp. 158-165; 2
Zerubavel, *Recovered Roots*, pp. 41-47, 84-95

Jonathan Sarna, 'Response: The Question of Shililat Ha-Galut in American Zionism', 3
in: Allon Gal and Alfred Gottschalk (eds.), *Beyond Survival and Philanthropy: American Jewry and Israel*, Hebrew Union College Press, Cincinnati 2000, pp. 59-63; Naomi Cohen, 'Dual Loyalties: Zionism and Liberalism', in: Allon Gal (ed.), *Envisioning Israel: The Changing Ideals and Images of North American Jews*, Magnes Press and Wayne State University Press, Jerusalem and Detroit 1996, p. 321

עד לאחרונה ניתנה תשומת לב מועטה בלבד לפוליטיקה של ספרי הלימוד. זה מפתיע במידת-מה לנוכח היותם מימים ימימה כלי עזר עיקרי ללימוד בבתי ספר ובשל השפעתם על האופן שבו ילדים תופסים את העולם. ספרי לימוד מעולם לא היו 'מסירה פשוטה של מערך העובדות', אלא הם כלים רבי-עצמה של שליטה חברתית. מייקל אפל (Apple) ולינדה קריסטיאן-סמית' (Christian-Smith) מציינים שספרי לימוד 'מסמנים [...] באמצעות התוכן והצורה שלהם - הבניה ייחודית של המציאות, דרכים ייחודיות של בחירה וארגון מכל אותו יקום רחב ידיים של ידע אפשרי'.⁴ ספרי לימוד נועדו במכוון לעצב את הזהות של הקבוצה ואת ערכיה ולסייע לתלמידים לנווט את דרכם בחברה ולהבחין בין הנורמטיבי לחריג.

כמו ספרי לימוד אחרים, מטרתם העיקרית של ספרי הלימוד היהודיים-אמריקניים היתה להשפיע על החברות של הילד. הסוציולוגים פיטר ברגר (Berger) ותומאס לוקמן (Luckmann) הסבירו כי מסירה מוצלחת של ה'נומוס' של החברה מדור לדור תלויה 'במתן לגיטימציה לנוסחים כאלה ולא אחרים על מנת לענות על שאלות שיעלו באופן בלתי נמנע בקרב הדור החדש'.⁵ את זאת ממש עושים ספרי הלימוד: הם מספקים לילדים את הנרטיבים המהללים את ההליכה על פי המוסכמות החברתיות ומוקיעים את החריגות מסוגת הגבול. 'ספרי לימוד הם למעשה מסרים אל העתיד ועל אודות העתיד', כותבים אפל וקריסטיאן-סמית'. 'הם מכוננים את הקנון ומספקים נקודת התייחסות למשמעות האמתית של תרבות, ידע, אמונה ומוסר'.⁶ הסיפורים שהחברה מספרת לילדיה, בין שהם היסטוריים, בין שהם מיתולוגיים ובין שהם דמיוניים, הם במהותם גרסאות מועצמות של אבות-טיפוס וייצוגים שהחברה מאמינה בהם. עצמתם של דימויים אלו היא שמקלה את מסירתם לדורות הבאים. ברמה הבסיסית ביותר, חקר ייצוגים אלו בספרי הלימוד פירושו בחינת המיתוסים המעצבים את המציאות של הקבוצה.

תלמידים ומוורים כאחד מייחסים לספרי לימוד חשיבות עליונה ורואים בהם סמכות אובייקטיבית. ואולם ספרי לימוד הם פרי עמלם של יחידים וקבוצות בעלי עמדות ואינטרסים מסוימים שבוחרים איזה מידע ייכלל ובאיזה הקשר הוא יוצג, יוסבר ויסומן. קריסטין סליטר (Sleeter) וקארל גרנט (Grant) מסבירים שייצוגים סמליים בספרי לימוד נותנים משנה תוקף לקבוצות החברתיות השולטות ומחזקים את מעמדם. לעתים קרובות הם גם מציגים 'יחסים שהם תוצר של הבניה חברתית כטבעיים' ומטים את הקוראים לחשיבה ולהתנהגות מסוימות (ולהתעלמות מאפשרויות אחרות או זלזול בערכן) באמצעות הכללת תחומי ידע ורעיונות מסוימים 'בתוך הגדר' והוצאתם של אחרים אל 'מחוץ לגדר'.⁷

Michael Apple and Linda Christian-Smith, 'The Politics of the Textbook', in: 4
Apple and Christian-Smith (eds.), *The Politics of the Textbook*, Routledge,
New York 1991, pp. 1-3

Peter Berger and Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality: A* 5
Treatise in the Sociology of Knowledge, Doubleday, New York 1966, pp. 135-136

Apple and Christian-Smith, *The Politics of the Textbook*, p. 4 6

Christine Sleeter and Carl Grant, 'Race, Class, Gender, and Disability in Current 7
Textbooks', in: Apple and Christian-Smith (eds.), *The Politics of the Textbook*, pp. 78-81

דימויים בספרי לימוד הם נושא מצוין למחקר משום שהם מאפשרים להיסטוריון התרבות למפות שינויים שחלו במרוצת הזמן. הנומוס נזיל ומשתנה מעצם היותו תוצר של הבניה חברתית. זהות היא עניין דינמי ומתפתח הנתון בתנועה מתמדת. כדברי אנתרופולוג התרבות סטיוארט הול (Hall): 'זהות חברתית [...] היא עניין של "להיעשות"; היא 'תהליך' שלא נשלם לעולם, תמיד בתנועה ותמיד מתקיים בתוך, ולא מחוץ לדימויים'.⁸

ספרי הלימוד הציוניים הראשונים בארצות הברית

החינוך הציוני בארצות הברית התקיים בראשיתו לרוב באופן בלתי פורמלי, באמצעות תנועות נוער. 'הפדרציה של הציונים האמריקנים' (המבשרים של 'ארגון ציוני אמריקה') הקימה ב-1906 את מועדון הנוער הראשון שלה, מועדון ציון על שם דוקטור הרצל, בלואר איסט סייד, מנהטן. בשנת 1909 כבר פרחו סניפים נוספים של התנועה בשכונות הארלם ויורקוויל שבמנהטן ובג'רוי סיטי, ואגודות דומות התארגנו בניוארק ובפילדלפיה. ביוני 1909 התקיימה בחסות הפדרציה של הציונים האמריקנים ועידה של בני נוער ציונים שהתארגנו בשם 'היודעה הצעיר' (Young Judaeans). הפדרציה של הציונים האמריקנים גם פרסמה ירחון חינוכי בשם זה. ב-1914 פרסם המטה הארצי של 'היודעה הצעיר' מדריך מקיף, תכנית לימוד וסילבוס לחניכי היודעה הצעיר, שכלל מערכי שיעור, מראי מקום וביבליוגרפיה. ארגונים ציוניים בעלי נטיות חינוכיות פחות, כמו 'פועלי ציון' ו'מזרחי', הקימו גם הם תנועות נוער ופרסמו עיתונים וחומרים חינוכיים אחרים.⁹

קורס בציונות של ג'סי סמפטר (Sampter), שפרסמה הפדרציה של הציונים האמריקנים (1916),¹⁰ היה בבחינת 'הניסיון הראשון לפרסם ספר לימוד על הציונות' בארצות הברית. הספר היה ציון דרך בהיסטוריה של החינוך הציוני בכך שהקל את שילובה של הציונות כנושא בשיעורים מתקדמים בבתי הספר ובתכניות לימוד למבוגרים. בגל ההוצאות הבא של ספרי לימוד כלליים על ההיסטוריה של העם היהודי בתקופה שבין שתי מלחמות העולם זכתה התנועה הציונית לתשומת לב ניכרת. אלמה ולי לוינגר (Levinger) ייחדו לציונות ולהתיישבות בפלשתינה שני פרקים שלמים בספרם סיפורו של העם היהודי שיצא לאור בשנת 1929; סולומון גרייזל (Grayzel) סקר ב-1929 את ההיסטוריה של הציונות החל בתקופת המנדט הבריטי, במהדורה המתוקנת לספרה הקלאסי של לידי קטי מגנוס (Magnus) קיצור תולדות היהודים (*Outlines*

8 Stuart Hall, 'Cultural Identity and Diaspora', in: Jonathan Rutherford (ed.), *Identity, Community, and Cultural Difference*, Lawrence & Wishart, London 1990, pp. 222, 223

9 Samuel Grand, 'A History of Zionist Organizations in the United States from their Inception to 1940', Ph.D. dissertation, Columbia University 1958, pp. 1-14, 198-205, 246; 'פועלי ציון' בארצות הברית התארגנו לראשונה בארצות הברית ב-1903, ואילו תנועות נוער פזורות של 'פועלי ציון' הוקמו בשנים הבאות, אם כי התארגנו באופן רשמי רק ב-1916. הסניף הראשון של 'השומר הצעיר' בארצות הברית הוקם רק ב-1923.

10 Jessie Sampter (ed.), *Guide to Zionism*, Zionist Organization of America, New York 1920, p. 1

לנושא 70 עמודים בספרה ההיסטוריה של העם היהודי בעידן המודרני (1938); ומרדכי סולוף (Soloff) ייחד שלושה פרקים לבניין הארץ בפלשתינה בספרו שהתפרסם ב־1940 חיי היהודים בימינו (*How the Jewish People Lives Today*).

שתי סיבות עיקריות היו לעניין החדש בציונות. ראשית, לאיש לא היה עוד ספק שמדובר בתנועה של ממש. ב־1917 פרסמו הבריטים את הצהרת בלפור, ונוסף על כך נפילתה של האימפריה העות'מאנית והענקת שלטון המנדט לבריטים בוועידת סן רמו הבטיחו את המשך צמיחתו והתפתחותו של היישוב. דבר אחר, בחוגים היהודיים-האמריקניים עברה הציונות תהליך של 'אמריקניזציה' כבר בשנות העשרים של המאה שעברה. לפני מלחמת העולם הראשונה היתה הציונות האמריקנית תופעה שאפיינה מהגרים בעיקר. השגשוג של לשכות, סניפים ומועדוני נוער ציוניים שהקימו המהגרים, והפרסומים מהתקופה שמאמצע שנות השמונים של המאה ה־19 עד 1914 - כל אלו היו ביטוי לתשוקה להישאר בקשר עם ההווי של 'העולם הישן'. ואולם להתפייסות של קהילת המהגרים היהודים עם האליטה הממוסדת של יהדות גרמניה הוותיקה היה תוצר לוואי מוזר. בן הלפרן (Halpern) ציין כי 'האמריקנים הוותיקים התקרבו לזפוסים ולערכים של היהודים האירופים, כמעט כפי שקהילת המהגרים החדשים אימצה את האמריקניזם המוסכם, ואפילו יותר'. אמצעי ההתקרבות בין הקהילה החדשה לוותיקה, ביחוד הסמינר לתאולוגיה יהודית וניו יורק קהילה (New York Kehilah), סיפקו במה לאינטלקטואלים ולמחנכים ציונים כמו יהודה לייב מאגנס (Magnes), ישראל פרידלנדר, מרדכי קפלן ושמרון בנדרלי (Benderly).¹¹

עם כניסתו של 'הברמין היהודי' לואיס ברנדייס (Brandeis) לתפקיד ראש התנועה הציונית האמריקנית ב־1914, זכתה הציונות בארצות הברית למעמד מכובד שעידן את טעמה לחך של האליטה היהודית-גרמנית ואף לזה של מקצת ה'יהודים' (*Yahudim*). ברנדייס וממשיכו, יוליאן מק (Mack), שילבו מחויבות למימרה 'בני אדם! כסף! משמעת!' עם כתב הגנה חוצב להבות מפני ההאשמות בנאמנות כפולה שהוטחו בתנועה הציונית.¹² אישים כברנדייס, מאגנס והנרייטה סאלד (Szold) יצקו את הציונות לתבנית פרוגרסיבית שהתאימה לנטיות הפוליטיות הרווחות. ציון נעשתה בד שיכלו יהודי ארצות הברית להקרין עליו את שאיפותיהם האוטופיות.¹³ אפילו מי שהצהירו על עצמם כלא־ציונים, כמו הרב הראשי של בית הכנסת עמנואל שמואל שולמן, יכלו לתמוך בהגירה לפלשתינה, אם כי לא בשאיפות הפוליטיות של הזרמים המרכזיים בתנועה הציונית. בשעה שבני הזוג לוינגר כתבו את ספרם היו בעיצומם הדיונים בנוגע להקמתה

Ben Halpern, 'The Americanization of Zionism, 1880-1930', *American Jewish History* (September 1979), pp. 22-23

Melvin Urofsky, *American Zionism from Herzl to the Holocaust*, Anchor Press, Garden City, New York 1975, pp. 115-163; על בנדרלי, פרידלנדר, קפלן, מאגנס והחינוך היהודי בארצות הברית במחצית הראשונה של המאה ה־20 ראו: Jonathan Krasner, *The Benderly Boys and American Jewish Education*, Brandeis University Press, Hanover, NH 2011

Michael Brown, 'Henrietta Szold's Progressive American Vision of the Yishuv', in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*, pp. 60-80

של סוכנות יהודית מורחבת שתכלול גם לא־ציונים שתמכו בהרחבת היישוב היהודי בפלשתינה מסיבות הומניטריות.

לקראת סוף שנות השלושים, נוכח ההיתדרדות החמורה במצב הקהילה היהודית בגרמניה של הרייך השלישי וכישלון הניסיון להגדיל את מכסת המהגרים בוועידת אוויאן (Evian), השתכנעו יהודי ארצות הברית ביתר שאת כי בית לאומי יהודי בפלשתינה הוא הפתרון בר־הקיימא היחיד ל'בעייה היהודית' באירופה.¹⁴ באווירה זו של תמיכה הולכת וגוברת בציונות פרסם בשנת 1939 בית ההוצאה לאור 'ברמנ'ז ג'ואיש בוק האוז' ספר עיון אלגנטי בן 264 עמודים ובו 80 תצלומים, מפות ותרשימים שטרם פורסמו בעבר, ספר שכולו על התנועה הציונית והיישוב החדש בפלשתינה.¹⁵ את הספר, שנקרא **לבנות מחדש את פלשתינה**, כתב בן אדידין (Edidin), תלמידו של חלוץ החינוך היהודי שמשון בנדרלי. אדידין היה בעברו ממנהיגי תנועת הנוער הציונית 'יהודה הצעיר', מנהל המכון היהודי המרכזי (The Central Jewish Institute) בניו יורק, ומנהל במשך שנתיים של בית ספר ביאליק, בזמנו בית הספר היסודי הגדול ביותר בתל אביב.¹⁶ בהקדמה לספר, כתב עמיתו וחברו בלב ובנפש ג'ייקוב גולוב (Golub): 'שום פעולה למען החיים היהודיים אינה יכולה להיות שלמה בלא הבנה מעמיקה של פלשתינה'.¹⁷ הצהרה כזאת מפיו של מנהל מחלקת החינוך של ארגון ציוני אמריקה גרמה מן הסתם לכמה גבות להתרומם. אבל הספר נעשה פופולרי ביותר בקרב מבוגרים וצעירים כאחד.¹⁸ הוא יצא בארבע מהדורות ומהדורה מתוקנת אחת לפני מותו של אדידין והקמתה של מדינת ישראל ב־1948.

ייתכן שהצלחתו של הספר תרמה להחלטתו של המוציא לאור בלוך (Bloch) לפרסם ב־1940 ספר לימוד מתחרה.¹⁹ יותר ממחצית ספרה של דורות' זליגס, **סיפורה של פלשתינה המודרנית**, על סיורם של שלושה מהגרים צעירים בפלשתינה, נסמך על ספרה ההיסטוריה של העם היהודי בעידן המודרני. זליגס רק הרחיבה ועיטרה את החלק שייחדה לציונות בספרה הקודם. כמו ספרו של אדידין, עלויות ההפקה של הספר היו גבוהות להפליא לזמנו. הספר כלל 50 תצלומים מבריקים ומפות מאוירות. גם כאן גויס גולוב לכתיבת ההקדמה

14 על אותה תקופה, ראו: Mark Raider, *The Emergence of American Zionism*, New York: University Press, New York 1999, pp. 172-216.

15 הספרים היהודיים-אמריקניים הראשונים לילדים ולבני נוער על פלשתינה המודרנית יצאו לאור בשנות השלושים, כולל ספרה הפופולרי של לבי ברוורמן, **ילדי העמק: Libbie Braverman, Children of the Emek**, Furrow Press, New York 1937.

16 Alexander Dushkin, 'Ben Edidin: In Memoriam', *Jewish Education* 20, 1 (November 1948), pp. 4-5.

17 Ben Edidin, *Rebuilding Palestine*, Behrman's Jewish Book House, New York 1939, p. vii.

18 אחת המבקורות שיערה שהספר יקרוץ לקבוצות לימוד של מבוגרים ולתלמידים בגיל תיכון וחטיבת הביניים. ראו: Libbie Braverman, 'Book Review: Rebuilding Palestine', *Jewish Education* 12, 1 (April 1940), p. 39.

19 מהדורה שנייה יצאה לאור ב־1944. מאוחר יותר זליגס ערכה מחדש את כל הספר והוא יצא לאור שוב ב־1950 בשם *The Story of Modern Israel*. לאחר הדפסות חוזרות ונשנות הוא עודכן שוב ב־1961.

למהדורה הראשונה. לאחר שתי מהדורות והדפסות חוזרות ונשנות, ב־1950 ערכה זליגס את הספר מחדש, עדכנה אותו ושינתה את שמו ל**סיפורה של ישראל המודרנית**. הספר היה ספר הלימוד העיקרי על ישראל עד שנות השישים.²⁰ יש מעט מקורות מידע אמינים לגבי ההיקף של לימודי ההיסטוריה על פלשתינה-ארץ ישראל והתנועה הציונית בבתי ספר משלימים שהציעו לימודי תגבור ביהדות בארצות הברית לפני 1948. ב־1957 דיווחו אלכסנדר דושקין (Dushkin) ואוריה אנגלמן (Engelman) כי מתוך 1,000 מורים שסקרו, 48 בלבד לימדו על ישראל בנושא לעצמו.²¹ ואולם כפי שהם עצמם הודו, הדוח היה מטעה משום שלא נכללו בו בתי ספר רבים ששילבו את לימודי הציונות ולימודי ארץ ישראל בשיעורי ההיסטוריה ובלימודי האקטואליה שלהם. למעשה, כאשר השיבו המורים על השאלה באילו ספרי לימוד הם נעזרים, הם ציינו ספרים שחלקים רבים בהם יוחדו לציונות ולפלשתינה, ובהם ספרה של זליגס **ההיסטוריה של העם היהודי בעידן המודרני**, ספרו של סולוף חיי היהודים בימינו וספרם של בני הזוג לוינגר **סיפורו של העם היהודי**.²²

יתר על כן, עד 1942 כל הזרמים היהודיים המרכזיים בארצות הברית כבר כללו את פלשתינה והציונות בתכניות הלימוד שלהם. 'איחוד בתי הכנסת המסורתיים באמריקה' (הזרם הקונסרבטיבי) אישר לימודי עברית מודרנית ולימודי פלשתינה בבתי ספר יהודיים דתיים כבר ב־1922. בתכנית הלימודים של 'איחוד הקהילות היהודיות באמריקה' (הזרם הרפורמי), שהתפרסמה דרך קבע החל ב־1924, נושא פלשתינה היה חלק מלימודי ההיסטוריה ולימודי האקטואליה. תכניות הלימודים של תלמודי תורה רבים שאינם שייכים לזרם דתי כלשהו הושפעו עמוקות משמשון ברנדלי ומחניכיו, הציונים הנלהבים אשר חלשו על מחלקות חינוך במוסדות שונים.²³ אין ספק, המהדורות הרבות וההדפסות החוזרות ונשנות שזכו להן ספרו של אדידן וספרה של זליגס מלמדות שלא מעט בני נוער למדו ציונות בבתי הספר, בתנועות הנוער או באופן עצמאי.

20 על אף הצלחתם של הספרים אין להסיק מכך על ההיקף של לימודי הציונות המודרנית וישראל בבתי הספר היסודיים בארצות הברית. ראו: Alexander Dushkin and Uriah Engelman, *Jewish Education in the United States: Report of the Commission for the Study of Jewish Education in the United States*, I, American Association for Jewish Education, New York 1959, p. 194; Barry Chazan, 'Palestine in American Jewish Education in the Alvin Schiff, 'Israel: גם; Pre-State Period', *Jewish Social Studies* 42 (Fall 1980) in *American Jewish Schools in the 1960's*, and Chazan, 'Israel in American Jewish Schools in the Mid-70's', and George Pollack, 'Israel in American Jewish Schools in the 1980's', all in: *Jewish Education* 52, 4 (Winter 1984-1985), pp. 5-14

Dushkin and Engelman, *Jewish Education in the United States*, I, p. 194

Ibid., p. 192

21 יש לזכור שחלק גדול מספרה של זליגס **ההיסטוריה של פלשתינה המודרנית** נלקח מספרה חיי היהודים **בעידן המודרני**. ספרי לימוד פופולריים נוספים שהתפרסמו אחרי 1948 ואשר הוקצו בהם חלקים נרחבים לפלשתינה-מדינת ישראל היו *The Jewish People* של דבורה פסין ו־*New Jewish History* של ממי גמורן.

23 Chazan (above note 20), pp. 230-239

שלילת הגלות - טקטיקה כושלת

כתיבת ספר לימוד שלם בנושא הציונות בלי ספק העמידה לפני הכותבים דילמות מעניינות מבחינת התוכן ומבחינת הצורה. ברמה הבסיסית ביותר הם נאלצו להתעמת עם תפיסותיהם ועם השקפותיהם בכל הנוגע לציונות וליישוב החדש. כיצד, הם תהו, תתפוס הילדה היהודייה האמריקנית הממוצעת את הקשר שלה לבית הלאומי היהודי? מה פירוש הדבר להיות יהודי ציוני בארצות הברית? ובכן, אחד מעיקרי הציונות היה שלילת הגלות. סוגיה זו איחדה את כל המחנות הציוניים, שמאל וימין, דתיים וחילוניים, באירופה ובפלשתינה. אבל יהודי ארצות הברית דחו תפיסה זו מכול וכול.²⁴

אפילו הציונים האדוקים ביותר שבמחנכים היהודים בארצות הברית הזהירו מפני עידוד העלייה כמטרה חינוכית. המחנך היהודי הוותיק אלכסנדר דושקין כתב באהדה ב־1947 כי העלייה היא 'מדרגה שלא כל אחד בתפוצות יכול להגיע אליה'.²⁵ דושקין, שהתקבל כחבר סגל באוניברסיטה העברית והיגר לישראל כעבור כמה שנים, חווה בעצמו את המאבק בין אמונתו האישית שהחיים בגלות אינם יכולים להיות מספקים כחיים בארץ ישראל, ובין ההבנה שרוב יהודי ארצות הברית ידחו בתוקף קביעה זו. אפילו האופן שבו תיאר את העלייה - תוצאה רצויה אם כי לא תמיד מצויה של החינוך היהודי-אמריקני - עורר מחלוקת. דושקין נאלץ לסכם:

חינוך בתפוצות אינו יכול לעשות את העלייה וההתיישבות בארץ ישראל תנאי הכרחי לכל יהודי באשר הוא. תנאי כזה יהיה מבוסס על חוסר אמונה בשלל האפשרויות של החיים היהודיים בתפוצות ועל שלילת הגלות [...] בארצות דמוקרטיות וחופשיות קהילה אינה יכולה להמשיך לחיות וליצור אם היא מאמינה שחייה אינם אלא מוות אטי ושאינו מידה סבירה של קביעות שתפצה על מאמצייה. אשר ליהודי כפרט, עלינו להימנע מלהציב לפניו את הבחירה הקשה והמסוכנת של או-או, כאילו הבררות היחידות שיש לו הן עלייה לארץ ישראל או התבוללות בין הגויים.²⁶

דושקין הבין שאם לא ישאירו ליהודי ארצות הברית מוצא, הם יבחרו בגלות. עמדתו באה אפוא בראש ובראשונה מתוך שיקולי המציאות.

ספרי הלימוד של ההיסטוריה היהודית המודרנית בין שתי מלחמות העולם נמנעו מלפגוע ברגשותיהם של יהודי ארצות הברית. הם הציגו את שתי החוויות היהודיות, בארצות הברית ובפלשתינה, כשני פתרונות תקפים בה במידה לבעיית יהודי אירופה. לדוגמה, בני הזוג לוינגר היללו את החזרה לפלשתינה בעוד אין הם מאמינים שהחיים היהודיים בארץ ישראל מספקים יותר במהותם, או אפילו בטוחים יותר, מהחיים היהודיים בניו יורק, בלונדון או

Amnon Rubinstein, *The Zionist Dream Revisited: From Herzl to Gush Emunim and Back*, Schocken, New York 1984, pp. 7-8; Yosef Gorny, 'Shlilat Ha-Galut: Past and Present', in: Gal and Gottschalk (eds.), *Beyond Survival and Philanthropy*, pp. 41-47; Sarna (above note 3), p. 59

Dushkin, 'Aims of Jewish Education in the Diaspora', *Jewish Education*, 19 (Fall 1947), p. 9

Ibid. (ההדגשה במקור). 26

בסידיני. הגדולה שביהדות היא לדעתם 'האידיאל הנבואי'; משימתם של היהודים אינה אלא 'להבטיח שהמסר של הספר האלוהי [...] ימשיך להדהד ברחבי העולם'.²⁷ יהודים יכולים להיות 'אור לגויים' באמצעות הקמתה של קהילה אוטופית בפלשתינה או בהקמת 'מרכז יהודי' חיוני בארצות הברית. זליגס הניחה שלקוראי ההיסטוריה של העם היהודי בעידן המודרני אמונה דומה בסיימה את הספר בפרק על ארצות הברית ולא על פלשתינה. גם היא העלתה את רעיון השליחות בפסקה האחרונה של ספרה:

למרות מספרם הזעום, הרימו היהודים תרומה עצומה לקדמה ולציוויליזציה בעולם. האידיאלים של נביאי התנ"ך, שלום, צדק חברתי ואחוה בין בני האדם, קשורים קשר הדוק בהיסטוריה של העם היהודי. היהודי הנודד, הצועד בנחישות מדור לדור, צריך לשמור מכל משמר על אותם אידיאלים קדומים.²⁸

בספרי הלימוד על ההיסטוריה היהודית המודרנית שמרה פלשתינה על מקומה כחוף מבטחים לנרדפים; הציונות היתה אמצעי שנועד בעיקר לפתור את בעיית האנטישמיות. הכותבים קידמו בברכה את הטיעון שהיהודים זקוקים למדינה משלהם על מנת להיות עם ככל העמים. הם היללו את שיבת ציון כהגשמה של 1,800 שנות תפילה, 'התקווה שלא כתבה מעולם'.²⁹ עם זאת עלה מדבריהם כי יהודים החשים בנוח בארצותיהם המאמצות יכולים למצוא סיפוק דומה גם מחוץ לגבולות ארץ ישראל. אפילו בסוף שנות השלושים, כשגאתה האנטישמיות בארצות הברית ועננים שחורים כיסו את שמי אירופה, כתבה זליגס בלהט על 'ברכת החירות והשלום שהציעה ארצות הברית ליהודיה' כמו על תרומתם של היהודים 'לידע, ליופי ולשפע של ארצות הברית'.³⁰ מחובתם של יהודי ארצות הברית לסייע בבניית היישוב החדש ובחיוזוקו, לא למען עצמם אלא מתוך דאגה לאלו שמזלם שפר עליהם פחות.

העלתו של טיעון דומה בספר עיון שעוסק כולו במפעל הציוני היה מאתגר יותר בגלל הקושי להציג במקרה כזה סיפור הצלחה כפול. זליגס נגעה בבעיה בעקיפין. האופן שבנתה את סיפורה סביב הגעתם לישראל והתאקלמותם של מהגרים חדשים הספיק כדי לרמוז על מיהם המוטבים העתידיים של הבית היהודי הלאומי. אף לא אחד מהמהגרים בספרה בא מארצות הברית או מכל מדינה דמוקרטית אחרת. שניים מהם נמלטו מגרמניה הנאצית ואחד היה בוגר הכשרה חקלאית מפולין.

כשסיירו המהגרים החדשים בארצם החדשה הם עצרו בעין השופט. העצירה הזאת העניקה לזליגס את ההזדמנות להגדיר את היחסים שבין יהודי ארצות הברית ובין היהודים בפלשתינה-ישראל. עין השופט, יישוב חקלאי שנוסד בידי חלוצים אמריקנים ונקרא על שם לוואיס ברנדייס, שימש את זליגס בעקיפין כדי לקדם את הטיעון שהלאומיות היהודית

Elma Ehrlich Levinger and Rabbi Lee J. Levinger, *The Story of the Jew*, Behrman's Jewish Book House, New York 1929, p. 287

Dorothy Zeligs, *A History of Jewish Life in Modern Times*, Bloch, New York 1938, p. 419

Levinger and Levinger, *The Story of the Jew* (1929), p. 231

Zeligs, *A History of Jewish Life in Modern Times*, p. 414

לא בהכרח סותרת את אהבת המולדת האמריקנית. יהיו כמה יהודים אמריקנים שיבחרו מרצונם החופשי להקים את ביתם בפלשתינה, אבל המעבר הזה אין פירושו דחייה של האידאלים האמריקניים.

'מתי הקמתם את היישוב שלכם?' שאל בן דוד.

'עלינו לקרקע ב-4 ביולי 1937', ענה האחר. 'האין זה יום הולם לקבוצת חלוצים אמריקנית? אנחנו בונים את עתידנו כיחידה עצמאית יצרנית שתתקיים מפרי עמלה ומפרי האדמה, ובו בזמן עוזרים לבני עמנו להקים מדינה עצמאית'.³¹

מבחינתו של מחנך שנוולד בסינסינטי ואשר הוא בוגר אוניברסיטת קולומביה לא היה שמץ של היגיון בשלילת הגלות. חזרתו פעמיים של שם התואר 'עצמאי' במובאה שלעיל מראה שזליגס, כמו ברנדייס,³² שאפה להגשים את מיטב האידאלים האמריקניים ביישוב החדש.

הגישה של זליגס כלפי שלילת הגלות מתבטאת בבהירות גם באופן שהציגה את מיתוס טרומפלדור ותל חי. ההיסטוריונית יעל זרובבל³³ ערכה למיתוס תל חי עבודה מאלפת של פירוק והבניה מחדש. לא הדגשתם של ערכים יהודיים או אוניברסליים כמו חירות אלא שלילת הגלות היא נושא העל שבו,³⁴ ומכאן הקושי לתרגמו לקהל אמריקני.

העובדות על חייו של טרומפלדור העידו בכירור שהוא שלל את הגלות. לטרומפלדור, שגדל במשפחה מתבוללת, היה ידע מעורפל בלבד על היהדות והוא אפילו לא ידע לדבר יידיש. הוא החליט ללכת בדרכו של אביו והצטרף לצבא בתקופה שבה גברים יהודים רוסים רבים עשו כל מה שביכולתם כדי להימלט מהשירות הצבאי. 'הזרוע הקטועה [...] המניירות הצבאיות, יכולת המנהיגות, טרומפלדור הציע תדמית "לא יהודית" שסתרה במהותה את מסורת היהודים'. יתרה מזו, המילים האחרונות שייחסו לו היו בבחינת דין כריתות לעבר. 'הנכונות למות למען הארץ והאומה [...] היתה כשלעצמה סימן חיובי של התנתקות מהתבנית הגלותית של מות הקדושים היהודי המסורתי, היינו קידוש השם'.

במותו הוסיפו כותבי המשנה הסדורה של היישוב החדש עוד ועוד עיטורים וסלסולים על סיפורו של טרומפלדור והקרב על תל חי. לדוגמה, זרובבל מציינת שמיתולוגיה שלמה התגבשה בשנות השלושים והארבעים סביב זרועו הקטועה של טרומפלדור שנתרה בגולה ועל שאיפתה לשוב למולדתה, לארץ ישראל. על פי סיפור ילדים מפורסם, הזרוע הכרותה נשבעה למצוא דרך להימלט מהגולה ולהגיע לארץ ישראל, ושם תמשיך להילחם למען העם היהודי. ואכן, היא הופיעה ברגע גורלי, באחד הקרבות המכריעים של מלחמת העצמאות, והביסה את אויבי ישראל. הנה כי כן, היות שטרומפלדור היה סמל ודוגמה לשלילת הגלות הושמט סיפורו מכמה ספרי לימוד יהודיים-אמריקניים.

זליגס ניגשה לסיפורו של טרומפלדור בזהירות מחושבת. בספרה, שנבנה כאמור מתוך סיור ברחבי היישוב, השמטתו של קרב תל חי ומכאן של טרומפלדור היתה זועקת לשמים. ועדיין,

Zeligs, *The Story of Modern Palestine* (1944), p. 214 31

Sarna (above note 3), p. 59 32

Zerubavel, *Recovered Roots*, pp. 39-47, 84-95 33

Ibid., pp. 44, 46 34

זליגס נמנעה מדיווח מפורט על קרב תל חי ולא כללה את מילותיו המפורסמות האחרונות של טרומפלדור (אם כי השורה צוטטה בכיתוב לאנדרטה לזכר טרומפלדור). תחת זאת, בחרה זליגס להכביר מילים על האידיאל האוטופי של טרומפלדור ולהזכיר, אם כי באופן מצונזר משהו, את האידיאלים הסוציאליסטיים שלו.

הרבה דברים בעולם לא היו כשורה והוא רצה לתקן אותם. העוני והעוול שהוא ראה בכל מקום סביבו שכנעו אותו שמוכרחות להיות דרכים טובות יותר שבהן אנשים יוכלו לחיות יחד. הוא התחיל להתעניין באידיאל של התיישבות בקמונה שבה כל האנשים יהיו שווים זה לזה, יחלקו הכול זה עם זה וישתפו פעולה לטובת הכלל. באותו זמן הציונות היתה גורם משמעותי בכל רחבי רוסיה, וטרומפלדור, שתמיד רחש אהבה עמוקה לבני עמו, החליט שעל היהודים לפתח דרכים אידאליות להתקיים בצוותא, ולא זו בלבד אלא שעל הדבר להיעשות בארץ אבותיהם.³⁵

בפועל, הפסקה מצמצמת את חזון קיבוץ הגלויות של טרומפלדור ומגבילה אותו רק למקומות שבהם שוררים עוני ואנטישמיות. יתרה מזו, היא מדגישה את ההיבטים בסיפור חייו של טרומפלדור שימצאו מקום בלבם של יהודי ארצות הברית: צדק חברתי, אוטופיזם ואחוות ישראל. טרומפלדור נהפך לדמות הדומה לאבות המייסדים, המתישבים הראשונים בארצות הברית, דמות שמובילה את בני עמה מדיכוי לארץ של חירות שבה יוכלו להקים מדינה אידאלית חדשה. המאבק המיוסר של דושקין בשלילת הגלות מצא מסילות בלבו של אדידין, שנולד ברוסיה והגיע לשיקגו קצת לפני גיל בר מצווה. כתוצר של חברת המהגרים שנולד וגדל בה היתה הציונות חלק חיוני בזהותו היהודית אמריקנית. לכן, בצד העובדה שראה בעין יפה את הצורך בפלשתינה כמקום מקלט, אדידין גם הדגיש את חשיבותו של המפעל הציוני לשם הישרדותה של יהדות התפוצות. כהד לדבריו של אחד העם (אשר גינצברג) - כפי שפירש מרדכי קפלן - אדידין ראה ב'בית הלאומי' מרכז רוחני ותרבותי שיוזן את הקהילות היהודיות בתפוצות. שש שנים קודם שהתפרסם ספרו כתב אדידין מאמר שעלה מתוכו המניע להחלטתו לכתוב את ספרו העתידי.

לימודי פלשתינה הם הכרח לשם הצלחתו של מיזם הבית הלאומי, ולא זו בלבד אלא גם על מנת שהחיים היהודיים בתפוצות ימשיכו להתקיים קיום ראוי לשמו. פלשתינה היא הכרח שאין לו תחליף לחיים היהודיים בארצנו ובכל רחבי העולם. מבלי הרוח הלאומית, שפלשתינה מהווה סמל כה מוחשי ומובהק שלה, ומבלי התמריץ התרבותי מאותו 'בית יוצר' [כך במקור] מתפתח של הרוח היהודית, היהדות בארצנו תדהה ותיאבד מזהרה גם אם באופן פיזי לא נתבולל.³⁶

אמונה זו ניכרה בספרו של אדידין לכל אורכו. אחת מכותרות המשנה ביחידה 'יהדות ארצות הברית ופלשתינה' היתה 'הזכייה הגדולה של יהדות ארצות הברית' אשר תיארה כיצד העשירה הציונות את חייהם של יהודי ארצות הברית. עבודתו במחלקות לחינוך יהודי בשיקגו ובנופאלו

Zeligs, *The Story of Modern Palestine* (1944), pp. 161-162 35

Ben Edidin, 'Teaching Palestine Through Pupil Activity', *Jewish Education*, 5 36
(April-June 1933), p. 103

וב'מכון היהודי המרכזי', תלמוד תורה מודרני ופרוגרסיבי ומרכז יהודי קהילתי בניו יורק, הציבה אותו בחזית של מהפכת החינוך אשר שמה דגש בלימודי עברית מודרנית בבתי הספר המשלימים שהציעו לימודי תגבור ביהדות. כאשר תיכתב ההיסטוריה של החינוך היהודי בארצות הברית, חוזה, הציונים האמריקנים יקבלו הכרה כמושיעיה של הזהות היהודית בארצות הברית בזכות התפקיד המוביל שמילאו בהקמת בתי ספר משלימים שבהם הוצעו לימודי תגבור ביהדות, תיכונים ומכללות למורים, ובזכות ספרי הלימוד והעיון שכתבו. אדידין גם זקף לזכות הציונות את ההעשרה ואת הרוח החדשה שהפיחה בחגים יהודיים כמו חנוכה וט"ו בשבט, ואת היצירה של ספרות ואמנות יהודיות חדשות. לבסוף, טען אדידין, ביקורים של יהודים אמריקנים בפלשתינה 'כעולי רגל ולא כתיירים' נסכו רוחניות ומשמעות במנהגים הדתיים של יהודי ארצות הברית. 'עם חזרתם לארצות הברית', כתב, 'הם נעשים בדרך כלל יהודים אדוקים ונלהבים יותר'.³⁷

כמו דושקין, אדידין הבין שעלייה רחבת היקף של יהודי ארצות הברית איננה אפשרות מציאותית. יתרה מזו, הוא הבין את הצורך בתרבות יהודית חיונית ובעטת בקרב יהודי התפוצות (כפי שניכר בפעלו שלו). עם זאת, פסקאות רבות בספרו מעידות על אמונתו בחשיבות העליונה של פלשתינה כמוקד לקיומם של חיים יהודיים בעלי ערך ומשמעות. על פי המימרה 'אם אין קמח אין תורה' אדידין ראה את היחסים שבין יהודי ארצות הברית ליהודי פלשתינה כחסי גומלין. 'יהדות ארצות הברית ויהדות פלשתינה זקוקות זו לזו. פלשתינה זקוקה להשפעה הפוליטית של יהדות ארצות הברית, למשאבים ולמהגרים שלה, ולשיטותיה המודרניות. מאידך גיסא, יהודי ארצות הברית זקוקים להשאה ולתרבות שרק בכוחו של היישוב החדש לספק. אנחנו גם מעוניינים בדרכים החדשות של חיים בצוותא ועבודה משותפת שהחלוצים מיישמים'. אבל כשאדידין מצהיר כי 'מטרתם של אלפי יהודים בארצות הברית היא להתיישב בפלשתינה ביום מן הימים על מנת לחיות את סוג החיים היהודיים האפשריים בפלשתינה בלבד',³⁸ הוא אינו משאיר מקום לספק לגבי מי מהשותפים במערכת היחסים הזאת מושך יותר בעינו.

גם אם נניח להעדפותיו האישיות של אדידין, הנוסחה שלו תואמת במדויק את התפיסה המסורתית של יהודי ארצות הברית, שראו את היחסים עם ארץ ישראל כחסיים של תלות הדדית. יהדות ארצות הברית תספק את הקמח על מנת שמתי המעט האדוקים שנותרו בארץ הקודש יוכלו להקדיש את חייהם ללימוד תורה. היו שלא ראו בעין יפה יחסים מסוג זה ותיארו אותם כטפיליים, והיו אחרים שקידמו בברכה את שליחי המגבית מארץ ישראל וראו בתרומתם חובה קדושה.³⁹

הדימוי של פלשתינה כ'ארץ הישנה-חדשה'

המחברים של ספרי הלימוד שאבו את חזיונם לגבי פלשתינה ותושביה מתוך כמה וכמה

Edidin, *Rebuilding Palestine*, pp. 240-243 37

Ibid. 38

Jonathan Sarna, 'A Projection of America as it Ought to Be: Zion in the Mind's Eye of American Jews', in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*, pp. 42-46 39

מקורות. אלו כללו את כלי התקשורת, התרבות הפופולרית, התעמולה הציונית, תפיסתה של התאולוגיה היהודית המסורתית את ארץ ישראל, ומיתוסים ודימויים אמריקניים פופולריים על ארץ הקודש וארצות המזרח. מטבע הדברים, הדימויים חפפו והשפיעו זה על זה. הדימויים של פלשתינה בספרי הלימוד שיקפו תפיסות אמריקניות רווחות לצד גרסאות אירופיות וציוניות חדשות למיתוסים היהודיים המסורתיים.

אחד הדימויים הרווחים ביותר היה דימויה של פלשתינה-ארץ ישראל כ'ארץ הישנה-חדשה', 'אלטנולנד', כשם ספרו האוטופי של הרצל (*Altneuland*) משנת 1902, שבו הוא תיאר את חזונו על החיים היהודיים העתידיים להתרחש בפלשתינה 20 שנים מאוחר יותר. כפי שנראה, בהחלט היה יסוד אוטופי בתפיסות המחברים של ספרי הלימוד, אם כי אין עדות להשפעה ישירה של ספרו של הרצל עליהם. ועדיין, תמונת הארץ העתיקה המתנערת מן האפר וקמה לתחייה שבתה את דמיונם ושימשה נושא על בכתבתם. 'היהודים חוזרים למולדתם העתיקה. ספינה מחליקה לתוך הנמל החדש היפהפה של חיפה, פלשתינה'.⁴⁰ אלו שני משפטי הפתיחה לספרה של זליגס פלשתינה המודרנית. בשני המשפטים האלה קשרה המחברת את הארץ עם העבר היהודי ועם תפקידו להבטיח את העתיד היהודי באמצעות הרמז של מגוון מיתוסים תרבותיים וערכים חברתיים.

הרעיונות של הארץ המובטחת וגאולת ישראל מקורם כמובן בתנ"ך, ושניהם יורחבו ויעוצבו שוב ושוב בידי הדורות הבאים ויוצבו במוקד המיתוס היהודי. ביישוב החדש, התנ"ך היה 'כלי פדגוגי מרכזי [...] שנועד ליצור קשר בין העבר המיתולוגי של האומה ובין ההווה החלוצי'. התנ"ך היה נושא הלימוד הראשון במעלה אפילו בבתי הספר הציוניים החילוניים ביותר. 'כל מבנה ציוני שלא יהיה מבוסס על התנ"ך', אמר המחנך הציוני ברוך בן יהודה, 'הוא בבחינת בית גפרורים שכל רוח חולפת תפילו על נקלה'.⁴¹ לאמור, אף כי הציונות היתה תנועה חילונית מעיקרה - דחייה מוחלטת של היהדות המסורתית - היא שימרה את מיתוס הגאולה ואת המיתוס של זכות העם היהודי על ארץ ישראל. כך ציין ארתור הרצברג (Hertzberg): 'מנקודת המבט היהודית, המשיחיות ולא הלאומיות היא הרעיון המרכזי של הציונות. עצם שמה של התנועה מעורר אסוציאציות לאחרית הימים, הגאולה מהגלות, היום שבו כל היהודים יחזרו לארצם ויחיו תחת כנפו של המלך המשיח מזרע בית דוד, אשר יחזיר את העם לימיו ההרואיים מקדם'. בסיפר הציוני לא הברית בין אלוהים לעמו אלא האנטישמיות היתה הקשר בפרשנות שניתנה להיסטוריה היהודית שלאחר הגלות. אומות העולם ולא אלוהים נעשו בנייה השיח העיקריים של ישראל, והגאולה השמימית נדחתה לטובת 'אוטואמנציפציה'. הגאולה קיבלה פירוש חדש לאור הפוזיטיביזם של המאה ה-19, אם

Zeligs, *The Story of Modern Palestine* (1940), p. 1 40

Oz Almog, *The Sabra: The Creation of the New Jew*, University of California Press, Berkeley 2000, p. 27 41
שנקטו בבתי הספר בימי היישוב, נושא שהוא חורג ממסגרת מאמר זה. עם זאת, ראוי לציין את שלוש הגישות החינוכיות העיקריות שרווחו בימי היישוב: השכלה כללית, חינוך ועבודה וחינוך ציוני לצד חינוך יהודי ('המזרחי'), ובכל אחת מהן ננקטה גישה שונה ללימודי התנ"ך. על לימודי התנ"ך בתקופת היישוב ובמדינת ישראל ראו: 'The Teaching of the Hebrew Bible in the Israeli School', Special Issue of *Jewish History* (2007).

כי היא עדיין נתפסה כניתוק קיצוני מן העבר; העידן המשיחי נקשר לתחייה לאומית, לשוויון חברתי וכלכלי ולחירות הפרט. על אף הנטייה של רבים מהציונים לאגנוסטיקה, בכל זאת אחזה התנועה ברעיון 'הארץ המובטחת' התנ"כית כדי להצדיק את זכותם של היהודים על פלשתינה-ארץ ישראל. מבחינת הרצברג זה היה הפרדוקס המרכזי בציונות. לכן היסטוריונים של הציונות, ובייחוד בן-ציון דינור, ניסו להוכיח את הברית ההיסטורית בת-הקיימא שבין העם היהודי לארצו באמצעות הדגשת רצף היישוב היהודי בישראל, גם אם התבטא בגלי עלייה זעירים בלבד בימי הביניים ובתחילת העידן המודרני.⁴²

התנ"ך היה גם הכתב העיקרי ששימש השראה למתיישבים האירופים באמריקה והמקור למיתוסים האמריקניים השורשיים. מתיישבים אירופים נאחזו באותם מיתוסים של גאולה ו'הארץ המובטחת' והשתמשו בתנ"ך על מנת להצדיק את ההתיישבות האירופית באמריקה. שורשיה של האובססיה האמריקנית לארץ הקודש נמצאים כבר בתחילת ההתיישבות האירופית באמריקה. יש לזכור שהפוריטנים ראו באמריקה את 'כנען החדשה' אשר חזו נביאי התנ"ך, מקום שבו יוכלו להקים חברה שוויונית וצודקת כבימי הזוהר המקראיים. המתישבים קראו לעצמם 'בני ישראל החדשים' ופירשו את 'שליחתם למדבר' לאור תאולוגיית הברית. נטייתם לבחור בשמות של מקומות מהתנ"ך חיזקה את הקשר הטבעי בין ציון הקדומה ל'ירושלים החדשה'.⁴³ דמויות בני ישראל וארץ הקודש הוצגו לכל אורך ההיסטוריה האמריקנית, בייחוד בשעה שהאמריקנים ניסו להסביר לעצמם את פשר ארצם החדשה. דוגמה בלתי נשכחת היא שאיפתו של בנג'מין פרנקלין (Franklin) להשתמש בדמותו של משה המטה את ידו על ים סוף כדי להשיב את המים על פרעה, כלי רכבו

Arthur Hertzberg (ed.), *The Zionist Idea: A Historical Analysis and Reader*, Jewish Publication Society, Philadelphia 1959, pp. 15-19, 74-75

רבים מההיסטוריונים בימינו מפקפקים ב'סינתזה האידאולוגית של דינור המוצגת כהיסטוריה'.

42 Moshe Davis, *With Eyes Towards Zion*: על התפיסות האמריקניות של ארץ הקודש ראו: *IV: America and the Holy Land*, Praeger, Westport, CT 1995, pp. 11-40; Yehoshua Ben-Arieh, 'Holy Land Views in Nineteenth-Century Western Travel Literature', in: Moshe Davis and Yehoshua Ben-Arieh (eds.), *With Eyes Towards Zion III: Western Societies and the Holy Land*, Praeger, Westport, CT 1991, pp. 10-26; Lester I. Vogel, *To See a Promised Land: Americans and the Holy Land in the Nineteenth Century*, Pennsylvania State University Press, University Park, PA 1993; Hilton Obenzinger, *American Palestine: Melville, Twain, and the Holy Land Mania*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1999

בתרבות האמריקנית, ראו: Sacvan Bercovitch, *The American Jeremiad*, University of Wisconsin Press, Madison, WI 1978

; על האופן שתפסו בו יהודי ארצות הברית את ארץ הקודש ראו: Jeffrey Shandler and Beth S. Wenger (eds.), *Encounters with the 'Holy Land': Place, Past and Future in American Jewish Culture*, National Museum of American Jewish History; Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania; University of Pennsylvania Library; Brandeis University Press, Hanover, NH 1997, and in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*

43

of Wisconsin Press, Madison, WI 1978

Jeffrey Shandler and Beth S. Wenger (eds.), *Encounters with the 'Holy Land': Place, Past and Future in American Jewish Culture*, National Museum of American Jewish History; Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania; University of Pennsylvania Library; Brandeis University Press, Hanover, NH 1997, and in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*

Princeton University Press, Princeton, NJ 1999

University of Wisconsin Press, Madison, WI 1978

Jeffrey Shandler and Beth S. Wenger (eds.), *Encounters with the 'Holy Land': Place, Past and Future in American Jewish Culture*, National Museum of American Jewish History; Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania; University of Pennsylvania Library; Brandeis University Press, Hanover, NH 1997, and in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*

University of Wisconsin Press, Madison, WI 1978

Jeffrey Shandler and Beth S. Wenger (eds.), *Encounters with the 'Holy Land': Place, Past and Future in American Jewish Culture*, National Museum of American Jewish History; Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania; University of Pennsylvania Library; Brandeis University Press, Hanover, NH 1997, and in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*

University of Wisconsin Press, Madison, WI 1978

Jeffrey Shandler and Beth S. Wenger (eds.), *Encounters with the 'Holy Land': Place, Past and Future in American Jewish Culture*, National Museum of American Jewish History; Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania; University of Pennsylvania Library; Brandeis University Press, Hanover, NH 1997, and in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*

University of Wisconsin Press, Madison, WI 1978

Jeffrey Shandler and Beth S. Wenger (eds.), *Encounters with the 'Holy Land': Place, Past and Future in American Jewish Culture*, National Museum of American Jewish History; Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania; University of Pennsylvania Library; Brandeis University Press, Hanover, NH 1997, and in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*

University of Wisconsin Press, Madison, WI 1978

Jeffrey Shandler and Beth S. Wenger (eds.), *Encounters with the 'Holy Land': Place, Past and Future in American Jewish Culture*, National Museum of American Jewish History; Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania; University of Pennsylvania Library; Brandeis University Press, Hanover, NH 1997, and in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*

University of Wisconsin Press, Madison, WI 1978

Jeffrey Shandler and Beth S. Wenger (eds.), *Encounters with the 'Holy Land': Place, Past and Future in American Jewish Culture*, National Museum of American Jewish History; Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania; University of Pennsylvania Library; Brandeis University Press, Hanover, NH 1997, and in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*

University of Wisconsin Press, Madison, WI 1978

Jeffrey Shandler and Beth S. Wenger (eds.), *Encounters with the 'Holy Land': Place, Past and Future in American Jewish Culture*, National Museum of American Jewish History; Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania; University of Pennsylvania Library; Brandeis University Press, Hanover, NH 1997, and in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*

University of Wisconsin Press, Madison, WI 1978

ופרשיו, כחותם הרשמי של הרפובליקה החדשה. תומאס ג'פרסון (Jefferson), ששאב גם כן את עולם הדימויים שלו מהתנ"ך, העדיף את דמותם של בני ישראל הנוודים במדבר. הקונגרס אמנם דחה בסופו של דבר את שתי ההצעות ובחר בנשר האמריקני, אך גם בחר לשמר את המוטו 'סדר עולמי חדש' (*Novus Ordo Seclorum*), אמרת כנף שנושאת רמיזות תנ"כיות בולטות לאחרית הימים ולמלכות אלף השנים של ישו.⁴⁴

במאה ה-19 עוד ועוד אמריקנים ביקרו בפלשתינה וצילמו את הארץ. כמה מהם, כמו מארק טוויין (Twain) והרמן מלוויל (Melville), התאכזבו עמוקות לנוכח ההבדל התהומי בין ארץ הקודש שדמיינו במוחם ובין פלשתינה המודרנית שנגלתה לנגד עיניהם. ואולם רוב המבקרים נהגו אחר הדיסוננס הקוגניטיבי ומצאו משמעות והשראה בתנאים הסגפניים ששררו בפלשתינה, כאילו הארץ ותושביה עמדו מלכת מאז ימי התנ"ך. התפיסה הזאת עלתה בקנה אחד עם התאולוגיה הנוצרית שעל פיה החליפה הברית החדשה את הברית הישנה. תצלומים המתמקדים בחורבות ארכאולוגיות ובנופים שוממים תמכו במרומו באמונה שאמריקה תפסה את מקומה של ציון המקראית. פלשתינה היתה ארץ לא נושבת בגלל קללת אלוהים.⁴⁵

יהודי ארצות הברית הושפעו הן מהמשגתה של ארצות הברית כ'כנען החדשה' הן מהנטייה האמריקנית לראות בפלשתינה ארץ ששקעה בתרדמת נצח בלי שיתחוללו בה שינויים של ממש מאז ימי התנ"ך. המושג 'כנען החדשה' קשר את יהודי ארצות הברית ל'גאלדענע מדינה' (ארץ הזהב) וגרם להם לדחות ביתר שאת את 'שליטת הגלות'. הוא גם סיפק להם תדמית אמריקנית מובהקת של 'הארץ המובטחת', תדמית שהקרינו מבלי דעת על היישוב החדש ועל המפעל הציוני בכללותו. תפיסת פלשתינה כארץ ששקעה בתרדמת נצח עודדה אותם להסתכל ביישוב ובפלשתינה המודרנית מבעד לעדשה תנ"כית ולראות בציונות תנועה אשר שואפת לחזור לימי הזוהר של ימי קדם. אף כי דחו את התאולוגיה הנוצרית אשר לפיה החליפה הברית החדשה את הברית הישנה, הרי הם פירשו את התנאים ששררו בפלשתינה במאה ה-19 לאור רעיון הברית במחשבה היהודית;

ארץ ישראל כארץ לא נושבת הממתינה למחילתו של אלוהים ולשובם של בני ישראל. המחברים של ספרי הלימוד תיארו שוב ושוב 'ארץ צייה שוממה מאדם', ובירכו את המתיישבים הציונים בשובם. אף שאיש לא באמת נקט את הביטוי 'להפריח את השממה', הרי הנימות המשיחיות הנלוות לו שבו ועלו.

לפני חמישים שנים פלשתינה היתה שוממת ומדברית כל כך עד שאיש לא העלה על דעתו לקרוא לה ארץ זבת חלב ודבש. היום אנשים מתחילים להאמין שאותו תיאור תנ"כי אולי לא היה מופרז. במקומות שבהם ביצות שימשו בית גידול לחרקים נושאי

Obenzinger, *American Palestine*, p. 29 44

Shandler and Wenger, "'The Site of Paradise": The Holy Land in American Jewish Imagination', in: Shandler and Wenger (eds.), *Encounters with the 'Holy Land'*, pp. 17-19; Vivienne Silver-Brody, *Documentors of the Dream: Pioneer Jewish Photographers in the Land of Israel, 1890-1933*, Magnes Press and Jewish Publication Society, Jerusalem and Philadelphia 1998, p. 23; Malcolm Hedding, 'Christian Zionism', in: *Christian Zionism and its Biblical Basis*, International Christian Embassy, Jerusalem 1988, p. 9 45

מחלות, משתרעים היום שדות פוריים המניבים חיטה ושלל ירקות. במקומות שבהם השתרעו דיונות חול שלא הצמיחו דבר מלבד קקטוסים, צומחים היום מיליוני עצי תפוזים. יערות מלבליים על הרים וגבעות טרשים.⁴⁶

אם כן, שלא במפתיע ספרי הלימוד הציוניים בארצות הברית שפעו דימויים תנ"כיים. המחברים ציינו שוב ושוב את הקשר התנ"כי שבין העם היהודי לארץ ישראל. עולם הדימויים התנ"כי קישר ביעילות את האדמה ואת מתיישביה אל העבר הרומנטי. המתיישבים הציונים תוארו כירשיהם של בני ישראל מימי קדם המחודשים את הברית ההיסטורית שבין עם ישראל לארץ ישראל. אתרים בעלי חשיבות בתנ"ך כמו יריחו ועמק יזרעאל הוזכרו שוב ושוב כדי להדגיש את קיומו של הקשר בין המתיישבים ובין סיפור כיבוש הארץ בספר יהושע ובספר שופטים. בזכות יישובים ציוניים חקלאיים, כתבו מחברי הספרים, ארץ ישראל תיהפך שוב ל'ארץ זבת חלב ודבש'. ניסיונותיהם של המתיישבים הציונים לגדל את שבעת המינים הנזכרים בתנ"ך עוררו עניין מיוחד.⁴⁷

מקום נכבד הוענק בספרי הלימוד לנושאים התנ"כיים של ברית וגאולה, והשוואת הציונות לימי המשיח נעשתה לרוב. 'הקשר בין פלשתינה, ציון, ובין העם היהודי קיים עוד מימי אברהם אבינו', הזכיר אחד המחברים. מתיישבים ציונים כונו 'בנים השבים לגבולם', ומנהיגיהם הושוו לאישים מהתנ"ך כמו עזרא ונחמיה, שהנחו את בני ישראל בשיבת ציון הראשונה מגלות בבל. אדידין התמוגג מעצם המחשבה על שנתמזל מזלו ומזלם של בני דורו לראות במימושה של שיבת ציון לאחר שנות גלות. הוא השווה את לורד ארתור בלפור (Balfour) - שר החוץ הבריטי אשר פרסם בנובמבר 1917 את 'הצהרת בלפור' שבה מתחייבת ממשלתו לפעול למען הקמת בית יהודי לאומי בפלשתינה - לכורש, מייסד הממלכה הפרסית אשר בשנת 582 לפני הספירה התיר לגולי בבל לשוב ליהודה. זליגס הגדירה את הציונות כהתגשמות הכמיהה היהודית העתיקה לשוב לציון, כביטוייה בתפילה המסורתית בסדר פסח בכל רחבי העולם: 'בשנה הבאה בירושלים הבנויה!'.⁴⁸

שיבת ציון המודרנית תוארה באחד הספרים כיציאת מצרים השנייה, ובה באופן טבעי לוחק תאודור הרצל לתפקיד משה. למעשה, סמלים ודימויים מילאו תפקיד בעל משמעות בספרי הלימוד כמו בתנועה הציונית בכלל. הוצאות הספרים בלונדון וברמן השתמשו בתחריטים פופולריים של תאודור הרצל, מעשה ידי הרמן סטרוק (Struck),⁴⁹ שהציגו את צדודיתו של הרצל, כמעט כדיוקן של קיסר במטבע רשמי, כמשה השני, בעל זקן ארוך ועיניים יוקדות. כפי שמייקל ברקוביץ (Berkowitz) ציין, הרצל נראה 'כגלגולו של המשיח', המגלם את שאיפותיה של התנועה הציונית. 'הדיוקן של הרצל סייע ליהודים, ולא משנה מקום מגוריהם, לראות את עצמם בעיני רוחם כחברים באומה יהודית אחת, שעדיין מוגדרת במעורפל ועם זאת ממשית'.⁵⁰

Edidin, *Rebuilding Palestine*, pp. 21, 66-67 46

Zeligs, *The Story of Modern Palestine* (1944), pp. 133, 166; Edidin, *ibid.*, p. 67 47

Edidin, *ibid.*, pp. 2, 15, 38, 47, 67, 70, 74, 80, 100, 130, 140; Zeligs, *ibid.*, pp. 11, 202, 48

233, 234; Levinger and Levinger, *The Story of the Jew* (1929), p. 233

Zeligs, *The Story of Modern Israel* (1961), p. 187; Edidin, *ibid.*, p. 24 49

Michael Berkowitz, *The Jewish Self-Image in the West*, New York University 50

בתצלום הדיוקן השני המפורסם ביותר של הרצל, שצילם אפרים משה ליליין (Lilien) ואשר נכלל בכמה ספרי לימוד מאוחרים יותר,⁵¹ נראה הרצל מצדודיתו כשהוא משקיף אל נהר הריין ממרפסת מלונו בבאזל בעת שהתקיים בה הקונגרס הציוני החמישי. הבעתו החולמנית, שמזכירה את דמות משה המשקיף מהר נבו, נקשרה לעתים קרובות לאמרתו המוצגת בשער ספרו 'אלטנוילנד': 'אם תרצו אין זו אגדה'.⁵²

התצלומים, הציורים והתחריטים של ליליין, שרבים מהם יצרו זיקה חזותית בין הציונות ובין עברה ההיסטורי של ישראל, היו פופולריים מאוד בחוגים הציוניים. הוצאת הספרים ברמן כללה בספרו של אדידין שעתוק של הגלויה שהכין ליליין לקראת הקונגרס הציוני החמישי. בגלויה נראה מלאך הניצב מול יהודי זקן שחוח כשהמלאך מורה באצבעו לעבר ציון החדשה שבה חקלאי מודרני מוביל את עדרו לאור השקיעה. הכיתוב לתמונה לקוח מתפילת העמידה, התפילה המרכזית בדת היהודית: 'תְּחַזְּקֵנָה עֵינֵינוּ בְּשׁוֹבֵךְ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים'.⁵³ אחד הקטעים המרשימים ביותר בספרה של זליגס משמש דוגמה מאלפת לאופן שקידמו בו מחברי הספרים את הדימוי של פלשתינה כ'ארץ הישנה-חדשה' - באמצעות הדגשת הקשר ההיסטורי שבין הארץ לעם היהודי ורמיזות לגאולה ולימי המשיח. בקטע זה מספרת זליגס את סיפור ייסודה של חניתה, יישוב 'חומה ומגדל' על גבול לבנון.

בקושי הספקנו לחפור את השוחה הראשונה, סיפר החלוץ, כשהאת של אחד הפועלים נתקלה במשהו קשה. מסתבר שהוא מצא כתובת אבן עם כיתוב עתיק בעברית. במשך אלפי שנים, ייתכן שעוד מהימים שבהם ישבו אבות אבותינו בארץ, נחה שם האבן, וכעת התגלתה, כאילו חיכתה רק לנו, לבני ישראל החדשים, כדי שנושוב ונוציאה אל האור!⁵⁴

המחברים והמוציאים לאור השתמשו כאמור גם בתצלומים רבי-רושם כדי להעביר את המסר. זליגס מביאה בספרה במיוחד סדרות תצלומים של 'לפני ואחרי' המעצימים את דמותה של פלשתינה כארץ ישנה-חדשה. באחד מזוגות התצלומים נראה נוף של דיונות חול ושיחים קוצניים, בכותרת 'תל אביב - 1908', בצד תצלום אווירי של מרכז העיר על אין-ספור בנייניה והגן הציבורי שבמרכזה, והפעם בכותרת 'תל אביב היום'. באופן דומה, תצלום שכותרתו 'בית

Press, New York 2000, pp. 54-57

51 על ליליין והתנועה הציונית ראו: Michael Stanislawski, *Zionism and the Fin de Siecle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky*, University of California Press, Berkeley 2001, pp. 98-115

52 ראו לדוגמה: Amos Elon, *Understanding Israel: A Social Studies Approach*, Behrman's Jewish Book House, New York 1976, p. 74

53 Micha Bar-Am and Orna Bar-Am, 'Painting with Light: Photographic Aspects of the Work of Ephraim Moses Lilien', in: Yehoshua Ben Arie and Moshe Davis (eds.), *With Eyes Towards Zion V: Jerusalem in the Mind of the Western World, 1800-1948*, Praeger, Westport, CT 1997, pp. 218-219, 228; Berkowitz, *The Jewish Self-Image in the West*, pp. 57-59; גרסה ארוכה יותר של המאמר על ליליין פורסמה באותה כותרת במוזיאון תל אביב לאמנות ב-1991.

54 Zeligs, *The Story of Modern Palestine* (1944), p. 202

הכרם, גבעות טרשים' מוצג מול תצלום שכותרתו 'בית הכרם כיום - פרבר יפהפה של ירושלים'. כמו באגדות, קוצים, דרדרים וגבעות טרשים נהפכו כבמטה קסם בעמוד הבא לבתים פרטיים ולעצים שופעי עלווה. ארץ קדומה וצחיחה 'נכבשה' ו'הוכנעה' בידי החלוצים.⁵⁵ לתיאור תהליך רכישת הקרקעות וההתיישבות הציונית אימצו המחברים רטוריקה משיחית. הקרקע בפלשתינה סווגה לשתיים: 'קרקע שנגאלה' ו'קרקע שלא נגאלה'. 'גאולת הקרקע' החלה ברכישתה מן הערבים, אבל המושג מרמז להרבה יותר מזה, כפי שהסביר אדידין: 'עבודת הגאולה האמתית' התחילה רק לאחר שנרכש עמק יזרעאל. 'ראשית נדרש לנקז את הביצות. אחד מכל שלושה חלוצים נפל למשכב מחמת המלריה במשך השנה הראשונה. הביצות נעלמו בהדרגה והיישובים הוקמו. עצים ניטעו, דרכים נסללו ומגדלי מים הוקמו'. 'כיבוש' היה שם פעולה אחר בצד 'גאולה' שחשף רבות את הלך המחשבה של המחברים. בתיאורה של זליגס את ההתיישבות היהודית בעמק יזרעאל, זו היתה 'הרוח החלוצית אשר אפשרה את כיבוש הקרקע'. אדידין, בתת-פרק שכותרתו 'לכבוש את האדמה', כתב על 'הנס' של 'אותם חלוצים נחושים' אשר 'היו מסוגלים להילחם באדמה הסרבנית ולכבוש קרוב למיליון וחצי דונם בעבור העם היהודי'. יש להניח כי המונח שנקטו המחברים הושאל מ'כיבוש העבודה', ביטוי שטבע שלמה צמח ואשר היה 'קריאת הקרב' של אנשי העלייה השנייה. כפי שאניטה שפירא ציינה, המילה 'כיבוש' מורה על הפעלת כוח על מנת להשיג חזקה ובעלות, ולא זו בלבד אלא שהיא מכוונת גם ל'הכנעה' ול'ניצחון'. המונח שימש באופן רפלקסיבי 'השתמעו ממנו גם עצמה מוסרית, עמידות וכוח רצון', כתבה שפירא. 'לשון התנועה הציונית בפלשתינה התאפיינה במונחים צבאיים כדי לתאר יזמות אזרחיות שהצריכו עצמה מוסרית'.⁵⁶

המחברים האמריקנים פירשו את גאולת הקרקע כעדות לכוח הרצון של הציונים אבל גם כעדות לחסדו של האל. אם רוב ההוגים הציונים האירופים וההוגים הציונים ביישוב החדש ראו בציונות תרופת-נגד למבוי הסתום שנוצר בשל הכניעות והפסיביות של יהודי הגולה, הרי פרשנות המחברים של ספרי הלימוד האמריקניים להיסטוריה היהודית העניקה מקום 'לתפילה, ללימוד [...] ולאמונה החזקה' של יהודי הגולה, וכן ליכולת העבודה ולנחישות של התנועה הציונית לעשות את הגאולה לאפשרית. במאמר 'בשבילי החינוך' הדגיש אדידין שהחינוך הציוני בארצות הברית חייב להיות מבוסס על שלושה עיקרים: 'אהבת ארץ ישראל, אהבת עם ישראל ואהבת תורת ישראל על שפתה ותרבותה'. אדם שאוהב את תורת ישראל, המשיך אדידין, מאמין 'שבני ישראל ללא תורה [...] כמוהם כגוף ללא נשמה'. עמיתו אלכסנדר דושקין, שהיה בזמנו אחד מאנשי החינוך הציונים המשפיעים ביותר בארצות הברית, הסכים לקביעתו. דושקין דחה כל ניסיון להבחין בין ההיבטים הלאומיים להיבטים הדתיים של היהדות, וטען כי על מורים מוטלת החובה לסייע לתלמידיהם בהפנמת ארץ ישראל כ'מחויבות קדושה'. בסיפר הציוני, על פי המודל החינוכי הציוני בארצות הברית, אלוהים מילא תפקיד של מנחה. דושקין, אשר 'השילוש הקדוש' שלו היה שונה במקצת מזה של אדידין, כתב שעל מחנכים יהודים להשריש

Ibid., pp. 48-49, 104-105, 112-113, 210-211 55
Edidin, *Rebuilding Palestine*, pp. 74, 80-81, 130; Zelig, *The Story of Modern* 56
Palestine (1944), p. 182; Anita Shapira, 'The Origins of "Jewish Labor" Ideology',
Studies in Zionism, 5 (April 1982), p. 97

את הערכים של 'אלוהים, ישראל והתורה', שכן

ערכים אלו שלובים זה בזה מבלי הפרד, בדיוק כמו שני המשולשים של מגן דוד; המשולש של הערכים הדתיים מחייב את קיומו של משולש הערכים הלאומיים. הקשר שבין אלוהים לישראל מרמז בהכרח לערך של העם הנבחר, העם הקדוש; הקשר שבין ישראל לתורה מרמז בהכרח לערך של שפת הקודש, לשון הקודש; ומן הקשר שבין אלוהים לתורה משתמע בהכרח הערכים של ארץ הקודש, ציון וירושלים, אשר מהן יצאה תורה.⁵⁷

גם תכנית הלימודים וחומרי הלימוד ביישוב החדש הזכירו שפע של מיתוסים על הגאולה ועל זכותו של עם ישראל על ארץ ישראל. אף כי המרכזיות של ארץ ישראל בהיסטוריה היהודית לא היתה עיקרון מארגן בתכנית לימודי ההיסטוריה במערכת החינוך הישראלית עד שנות הארבעים והחמישים, בעיקר בהשפעתו של שר החינוך אז בן-ציון דינור, בכל זאת נלמד הקשר שבין עם ישראל לארץ ישראל בלימודי ההיסטוריה, התנ"ך, הגאוגרפיה והספרות העברית בבתי הספר בתקופת היישוב.⁵⁸ על פי יובל דרור, נושא הגאולה וזכותו של עם ישראל על ארץ ישראל הודגש גם בחגים יהודיים כמו פסח וחנוכה, ובימי זיכרון כמו יום תל חי, ומאוחר יותר ביום העצמאות.⁵⁹ 'הציונות', כותב עוז אלמוג, 'לא הכחישה את היסודות המטפיזיים והדטרמיניסטיים בקיום היהודי. אדרבה, היא קיבלה אותם כעיקרים והם שימשו לה מנוע רגשי כדי להניע את ההמונים - בייחוד לאחר קום המדינה'. ואולם מחנכים חילונים בלי ספק התחבטו בשאלה איזה תפקיד ראוי שיהיה לאלוהים בסיפור הציוני. כמה מחברים של ספרי לימוד ניסו לחפות על חוסר העקיבות שבין ההצהרה הציונית על ארץ ישראל כ'ארץ המובטחת' ובין דחייתה את העולם היהודי המסורתי, בכך ששימרו את תפקידו של אלוהים כסוכן בהיסטוריה היהודית. על פי מהדורת 1935 של אחד מספרי הלימוד הפופולריים ביותר, 'הספר המתעד את קורות עמנו מנחם את הגולים בידיעה כי הארץ שהם גלו ממנה תישאר שלהם לעד; אלוהים הבטיח אותה לאבות אבותינו - לאברהם,

Edidin, *ibid.*, p. 15; Benjamin Edidin, 'The Study of Zionism and Eretz Israel in the High School' [Hebrew], *Shevilei ha-Hinukh*, 3 (September 1943), pp. 239-240

Dushkin, 'Aims of Jewish Education in the Diaspora', pp. 8-9; שלי;

Dan Porat, 'Between Nation and Land in Zionist Teaching of Jewish History, 1920-1954', *Journal of Israeli History* (September 2008), pp. 257-264; Idem, 'The Nation Revised: Teaching the Jewish Past in the Zionist Present', *Jewish Social Studies* (Fall 2006); Yoram Bar Gal and Bruria Bar Gal, "'To Tie the Cords Between the People and its Land": Geography Education in Israel', *Israel Studies* (Spring 2008), pp. 47-48; Anita Shapira, 'The Bible and Israeli Identity', *AJS Review* (April 2004), pp. 14-17; Yuval Dror, 'Textbook Images as a Means of "Nation/State Building": Zionist Geographical Textbooks, 1918 to 1948', *History of Education Review*, 33 (2004), pp. 59-72; Almog, *The Sabra*, pp. 41-45

Yuval Dror, 'National Education through Mutually Supportive Devices: A Case Study of Zionist Education', Peter Lang, Bern 2007, pp. 67-82

יצחק ויעקב; יותר מפעם אחת עזבו אבות אבותינו את הארץ, אבל הם מעולם לא שכחו אותה ומעולם לא עזבו אותה לצמיתות'. ואילו ספרי לימוד ששימשו בקיבוצים ובבתי הספר של הציונות העובדת נטו להיות חילוניים יותר במובהק.⁶⁰ המחברים של ספרי הלימוד הציוניים בארצות הברית התלבטו הרבה פחות מעמיתיהם החילונים באירופה ובפלשתינה בנוגע לתפקידו של אלוהים בגאולה. היות שהציונים האמריקנים לא שללו את הגלות, הם לא חוו את השבר בהיסטוריה היהודית. גם אם אלוהים לא הוצב בחזית המפעל הציוני, הרי תפקידו מאחורי הקלעים היה מובן מאליו. הנוחות שחשו מחברי הספרים בתוך עולם הדימויים הדתי מעידה עד כמה הפנימו את המיתוסים האמריקניים על ארץ הקודש. עם כל השפעתם של הדימויים ושל עולם המושגים והרטוריקה של התנועה הציונית באירופה ובפלשתינה, הרי הם הושפעו באופן ישיר עוד יותר מהדימויים האמריקניים והיהודיים-אמריקניים הפופולריים של ארץ הקודש ושל המיזם הציוני בפלשתינה. שיגעון ארץ הקודש האמריקני הגיע לשיאו בתקופת ההתפשטות למערב. כפי שהילטון אובנזינגר (Obenzinger) הסביר:

מסעות ממשיים לפלשתינה אפשרו לאמריקנים לבחון את הנרטיבים התנ"כיים במקום התרחשותם על מנת לדמיין מחדש, ואפילו להעלות באוב, מיתוסים לאומיים-דתיים, ובכך, בסופו של דבר, להתיק את ארץ הקודש התנ"כית לירושלים החדשה בארצות הברית [...] ספרות ארץ הקודש - וכל 'השיגעון' התרבותי של ארץ הקודש - נעשו בימה הכרחית לדיון בזהותם של המתישבים, מקום שנעשה מורכב יותר בשל אי-ההתאמה הצורמת שבין הסיפור התנ"כי המדומיין ובין הממשות של פלשתינה הלא-מערבית 'הנפולה'.⁶¹

השימוש בישראל כמטפורה 'מפקחת' סיפק צידוק מוסרי להתיישבות האמריקנית ולהכחדת התרבות הילידית שהיתה תוצאתה.⁶² לפיכך, הדימויים של ארץ הקודש עוצבו מחדש ונשזרו במיתוס האמריקני של כיבוש המערב והאמונה הנוצרית באחרית הימים. מסעות של יחידים לפלשתינה, ספרים ותצלומים שנפוצו בקרב הציבור הרחב אילצו את היהודים האמריקנים להתאים את התמונות הבלתי מציאותיות שייחסו לארץ הקודש אל דימויה כמקום מפלט עני אך אידיילי מבחינה רוחנית, שהיהודים לומדים ומתפללים בו. החורבות הבלתי מרשימות בעליל לצד העוני המחפיר, נפיצות המחלות וגודלה הזעיר של הקהילה היהודית - כל אלו פוגגו את הפנטזיות הפרועות. אף על פי כן, כפי שצינו בת' ונגר (Wenger) וג'פרי שנדלר (Shandler), 'דלות הדימויים מן העבר והעוני המחפיר בפלשתינה, כפי שמצאוה בני המערב באותה עת, היו מעין לוח חלק אשר המבקרים [...] הקרינו עליו את חזיונותיהם'.⁶³

60 Almog, *The Sabra*, pp. 41-45; הציטוט, שמובא בספרו של אלמוג בעמ' 45, לקוח מספר הלימוד: Y. Weingarten and M. Teuber, *Our People in the Past and Present* [Hebrew], I, part I, Warsaw 1935, p. 57.

61 Ibid., p. 5

62 האובססיה הזאת גם הזינה את הקיבעון של הנוצרים המילניאליסטים (Millennialist) שהאמינו שחזרתם של היהודים לפלשתינה היא הצעד הסופי לפני תחייתו השנייה של ישו המשיח.

63 Shandler and Wenger, 'The Site of Paradise', p. 21

באמצע המאה ה־19 המיתוס הנוצרי-אמריקני שראה בארצות הברית את 'כנען החדשה' בשילוב אידאולוגיה פרודוקטיביסטית אופנתית החלו נותנים את אותותיהם בתפיסת היהודים את הארץ המובטחת המקורית. הדימוי של האיכר העצמאי ואיש הספר במערב המביית את השממה הפראית עורר עניין בהחייאת החקלאות בפלשתינה. חלומות אוטופיים אלו מצאו את ביטויים תחילה אצל קומץ תמהונים ואנשי שוליים בלבד, כמו גר הצדק וורדר קרסון (Cresson) שניסה להקים התיישבות חקלאית בפאתי ירושלים. ואולם הם מצאו את דרכם גם לעיתונות היהודית באנגלית, וזו קידמה אותם בלהט כתרופת־נגד לחוסר המעש שאפיין את מה שכונה מאוחר יותר 'היישוב הישן'.⁶⁴

היישוב והאוטופיה האמריקנית

עם כינונה של ההתיישבות הציונית החדשה לקראת סוף המאה ה־19 ותחילת המאה ה־20 הרעיון של הארץ הקדומה הנגאלת באמצעות התיישבות חקלאית הלך וכבש את דמיונם של יהודי ארצות הברית. זאת, גם אם כאמור רוב יהודי ארצות הברית מעולם לא שקלו ברצינות אם לעזוב את הג'אלדנענע מדינה' שלהם לטובת היישוב החדש, אלא הם ראו בו מקום מקלט ואמצעי לשקם את היהודים הנרדפים בתפוצות.

המחברים של ספרי הלימוד היהודיים בארצות הברית בימים שלפני קום המדינה היללו ושיבחו את מעלותיה של עבודת האדמה וציירו תמונה אידאלית של היישוב החדש כסוג של אוטופיה אגררית. אף כי המחברים התפעלו מההזדמנויות העסקיות ומחיי התרבות של תל אביב - 'העיר היהודית היחידה בעולם'⁶⁵ - אלה היו ההתיישבויות החקלאיות ששבו את לבם. היישובים והקולקטיבים החקלאיים למיניהם זכו לתשומת לב הרבה יותר מתל אביב או מכל עיר אחרת. 'אדם שביקר בפלשתינה ולא זכה לראות מקרוב את היישובים היהודיים ואת חייהם של האיכרים באותם יישובים, לא באמת ראה את הבית היהודי הקם לתחייה', התפייט אדידין. האיכר קיבל מעמד של 'עמוד השדרה של הבית היהודי הלאומי'.⁶⁶ בספרה שמה זליגס בפיו של מתיישב מתנועת ביל"ו את הטיעונים לזכות התכונות המרפאות של עבודת האדמה:

היינו קבוצת החלוצים הראשונה שהגיעה מרוסיה, מאוחדים ברוח ההרפתקנות והמחשבה על גודל המשימה שלפנינו [...] יחד נחזור לאורח חיים בריא יותר, יחד נתקיים מעמל כפינו, יחד נשוב להיות אומה של איכרים כפי שהיו אבות אבותינו. זמן רב

64 Obenzinger, *American Palestine*, pp. 7, 114-137; Sarna (above note 39), pp. 49-51; Stuart Schoffman, "Insane on the Subject of: גם: על קרסון ראו גם: על הציונות הראשונית של קרסון ראו גם: על התיישבות חקלאית של יהודים בארצות הברית", *Jewish Quarterly Review* (Spring 2004), pp. 318-360; Abraham Karp, 'The Zionism of Warder Cresson', in: Isadore Meyer (ed.), *Early History of Zionism in America*, American Jewish Historical Society and Theodore Herzl Foundation, New York 1958, pp. 1-38

65 Edidin, *Rebuilding Palestine*, p. 148

66 Ibid., p. 129

מדיי ישובו היהודים בערים, זמן רב מדיי מצאו היהודים את פרנסתם במסחר ובמקצועות חופשיים. הדבר שהם זקוקים לו הם חיים בחיק הטבע ועבודה גופנית. זאת הדרך לרוח חדשה, איתנה יותר, חזקה יותר, בקרב אחינו היהודים.⁶⁷

במאמר אחר תיארתי כיצד עובד האדמה היהודי היה מקור מיוחד לגאווה בקרב האוכלוסייה היהודית בארצות הברית, שחיה ברובה חיים עירוניים לחלוטין והיתה רגישה מאוד להאשמות בטפילות שטפלו עליה בגין הייצוג הדל של היהודים במקצועות יצרניים כביכול.⁶⁸ בני הזוג לוינגר ציטטו בכובד ראש פזמון פופולרי שנהגו לשיר ילדי היישוב החדש בט"ו בשבט: 'אדם השותל עץ, שותל דגל לבני עמו'. אכן, מחברי הספרים עודדו את קוראיהם לעסוק ב'שיקום' העם היהודי, המדינה היהודית והארץ היהודית ולהרים תרומה כספית ל'קרן קיימת לישראל' לשם נטיעת עצים ורכישת אדמות ערביות. אדידין, קודם שכתב את ספרו **לבנות מחדש את פלשתינה**, הקים תכנית ושמה 'קרן עמי' לעידוד תלמידים במסגרת לימודי התגבור בבתי הספר היהודיים המשלימים לאסוף תרומה חודשית או דו-שנתית ולהחליט במשותף על ייעוד הכספים. גם אם 'קרן עמי' לא הוקדשה לפלשתינה בלבד, הרי לעתים קרובות 'קרן קיימת לישראל', 'הדסה' וארגונים ציוניים אחרים היו המוטבים של כספיה.⁶⁹

יישובים חקלאיים זכו לקידום נלהב הן במילים הן בתצלומים. זליגס הובילה את קוראיה לטקס הנחת אבן הפינה של בית ספר חדש בדגניה, 'אם הקבוצות והקיבוצים'. במגילת הקלף שנשמנה ביסודות המבנה, ואשר את כתבה זליגס מצטטת במלואו, מתואר כיצד 'ארץ חרבה שהשמש בה קופחת ברמה שינתה את פניה לחבל ארץ שוקק חיים המניב יבולים בשפע, מבורך בקהילה יהודית גדולה ומשגשגת אשר הצליחה להשיב לאדמה את כוחה מקדמת דנא ולהתקיים מעמל כפיה'. שני תצלומים שנלוו לפרק 'כיבוש האדמה', אחד משנת 1915 ואחד משנת 1935, הראו את העמק בשני מצבים מנוגדים והעצימו את הכוח מחולל השינוי של עבודת האדמה היהודית. בתצלום מ-1915 נראים שני חלוצים ברובשקה (חולצה רוסית), מוקפים באדמת טרשים, קוצים ודרדרים, ואדמת ביצות נראית למרחוק. בתצלום מ-1935 נראים עובדי אדמה ועובדות אדמה קוטפים שורות סדורות של יבולים מיבולים שונים. תצלומים של בוצרות ענבים ורועה בקר צעיר מנגן בחליל באזור השרון עוררו את הדמיון לדמויות מן התנ"ך; הנער יכול להיות דוד המלך המודרני, אם כי במכנסיים קצרים, והנערות - גרסה בת-זמננו של רות המואבייה. הקישור בין החלוצים לדמויות התנ"כיות נעשה במכוון, בין השאר על מנת להראות את הכוח המרפא, המהפכני, של עמל כפיים בכלל ושל עבודת האדמה בפרט. בזכות עבודת האדמה לבשו יהודי הגולה צורה חדשה בדמות אבות אבותיהם המקראיים.⁷⁰

67 Zeligs, *The Story of Modern Palestine* (1944), p. 12; למעשה, הבייל"ויים הגיעו לישראל רק ב-1844, שלוש שנים אחרי הקבוצות הראשונות של חובבי ציון.

68 Jonathan B. Krasner, "New Jews" in an "Old-New Land": Images in American Jewish Textbooks Prior to 1948', *Journal of Jewish Education*, 69 (2003), pp. 7-22

69 Edidin, *Rebuilding Palestine*, pp. 129, 236-237, 256; Levinger and Levinger, *The Story of the Jew* (1929); Edidin, 'Teaching Palestine Through Pupil Activity', pp. 106-107

70 Zeligs, *The Story of Modern Palestine* (1944), pp. 34, 172; Edidin, *Rebuilding*

ואולם עם כל התלהבותם של המחברים הם הציגו לפני קהל הקוראים האמריקני תדמית ‘מטוהרת’ של הקיבוצים והמושבים כדי לשמר את אשליית היישוב החדש כאוטופיה אמריקנית. המחברים אמנם הקפידו על ההבחנה בין סוגי היישובים החקלאיים היהודיים בפלשתינה - הקבוצה והקיבוץ (חוה שיתופית), המושב (אגודה חקלאית שיתופית) והמושבה (כפר חקלאי) - אבל המונח ‘סוציאליזם’ בלט בהיעדרו, שלא לדבר על ‘קומוניזם’. במקום זאת הם תיארו בלשון נקייה את סגולותיהם ומעלותיהם של חיי אחווה ושיתוף.⁷¹

גם ההוגה המרקסיסטי-ציוני דב בֵּר בורוכוב אינו זוכה למקום בגלריה של אבות הציונות ואמות הציונות באותם ספרי לימוד. אפילו הסוציאליסט האוטופיסטי נחמן סירקין מוזכר בספר אחד בלבד, וגם אז כעיתונאי וכדיפלומט, בהתעלמות מוחלטת מכתביו הסוציאליסטיים. הנציג היחיד של הציונות העובדת שנכלל בפנתאון הציוני של אותם מחברים היה אהרן דוד גורדון, ש‘מעולם לא ראה את עצמו’, כפי ששלמה אבינרי מציין, ‘כסוציאליסט מזרם כלשהו’.⁷² ואפילו גורדון לא נמצא ראוי אלא לתמונה ולכמה שורות בלבד. חשוב לציין שהיתה שונות כלשהי בגישות המחברים כלפי הציונות העובדת. זליגס, בני הזוג לוינגר וסולוף היו מעין קבוצת מעודדים מבלי הטיה אידאולוגית, ואילו אדידין המהגר הביע אהדה רבה יותר כלפי התנועה ומצא עניין בעיקרי האמונה שלה. אדידין גם היה היחיד מהמחברים שייחד פרק שלם לאידאולוגיה של הציונות העובדת, בנפרד מתיאורי היישובים החקלאיים בפלשתינה, והיחיד שהביא מכתביו של א”ד גורדון.⁷³

ההחלטה של המחברים להתעלם מהציונות הסוציאליסטית היתה לה משמעות. לא מעט ביקורת נמתחה בארצות הברית על חיי הקיבוץ והציונות הסוציאליסטית, גם מצד תומכים נלהבים של הציונות כמו לודוויג לויסון (Lewisohn). לדעת לויסון, ‘הסגפנות הקומוניסטית’ של הקבוצה לא עלתה בקנה אחד עם ‘המטרה, התכלית, הייעוד והמשמעות של חיי אנוש - יצירתו של אינדיווידואל’.⁷⁴ בדומה לו, משלחת אנגלו-אמריקנית של מומחים לחקלאות שנשלחה לפלשתינה ביוזמתו של ברנדייס והסניף האמריקני של ההסתדרות הציונית העולמית, הגיעה לידי מסקנה בדוח המסכם שלה בשנת 1928 שהמכשולים הגדולים ביותר הניצבים בפני ההתיישבות הציונית בפלשתינה היו תרבותיים ואידאולוגיים ולא מעשיים.⁷⁵ אפילו העסקן הציוני הבלתי נלאה מאיר לויין הביע את ספקותיו לגבי הקיבוץ ברומן הציוני שלו ‘יהודה’ מ־1931, שעלילתו נסבה על המאבק שהתחולל בנפשו של קיבוצניק ליישב את הסתירה שבין

Palestine, pp. 77, 130, 131, 146

Zeligs, *ibid.*, p. 168; Eddidin, *ibid.*, pp. 152-153 71

Shlomo Avineri, *The Making of Modern Zionism: The Intellectual Origins of the Jewish State*, Basic Books, New York 1981, p. 151 72

Eddidin, *Rebuilding Palestine*, pp. 170-182; Zeligs, *The Story of Modern Palestine* (1944), pp. 174-175 73

“Anu banu artza” in America: The Americanization of the Hutz Ideal’, in: Gal (ed.), *Envisioning Israel*, p. 94 74

Ilan S. Troen, ‘Frontier Myths and their Applications in America and Israel: A Transnational Perspective’, *Israel Studies*, 5, 1 (Winter 2000), pp. 307-309 75

המחויבות לחיי הכלל בקיבוץ ובין חייו כפרט.⁷⁶ האמריקניזציה שעשו המחברים לאידאליים של היישוב החדש כוונה למודל חלופי, מעין דגם שהשתיק את הקולות הצורמים באופן ששימר בלא פגע את דמות המופת של החלוץ לילדים אמריקנים יהודים.

המחברים התעלמו אפוא מהנטייה הסוציאליסטית של ההתיישבות העובדת, אך לא זו בלבד; הם גם סילפו את גישתם של המתישבים בנוגע לעקרונות ושיטות העבודה של החקלאות המודרנית והעניקו לה פרשנות פשטנית. על פי אילן טרואן (Troen), שררו בין החלוצים חילוקי דעות עמוקים בנוגע לצורות ההתיישבות ועיבוד האדמה הראויים. המתישבים אמנם העריכו את הטכנולוגיה האמריקנית, אך דחו את מודל ההתיישבות האמריקני והעדיפו מודלים התיישבותיים קהילתיים בנוסח אירופה של ימי הביניים. חלוץ המחקר החקלאי בארץ ישראל, יצחק אלעזרי-וולקני, תמך בחוות חקלאיות קטנות וצפופות ולא בעסקי חקלאות גדולים. וולקני אפילו הסתייג מהפעלת ציוד מכני כבד ויקר ומיכון בכלל, משום שהוא ייתר את הצורך בידיים עובדות ובכך איים לעקור עובדי אדמה ממקומם. לטענתו, 'ציוד כמו מקצרות, מזלגות, מכונות דיש וממגורות אינו יצרני ואינו מגביר את התפוקה; הוא רק מסייע בחיסכון, שכן הוא תופס את מקומו של האדם ובמקרים מסוימים מקל את העבודה והופך אותה לנעימה יותר'.⁷⁷ בתרחיש מעין זה הזוכים היחידים יהיו בעלי האדמות הגדולים. חלומה של אומה של איכרים יהודים יתפוגג אם האיכרים היהודים ייאלצו לעקור לערים בחיפוש אחר עבודה. טרואן ניסח מחדש את המסקנה של וולקני באופן זה: 'מתכנני המדיניות הציונית היו צריכים לפזר את המתישבים ברחבי הארץ ולוודא שהם יישארו שם. לשם כך נדרש לספק לחלוצים הציונים הדרכה בשיטות מדעיות וציוד קל וזמין שיגביר את התפוקה [...] פלשתינה היתה יכולה לתמוך ביישוב חקלאי צפוף יחסית, עתיר בידיים עובדות בנוסח ימי הביניים, עם תפוקה של חווה מודרנית'.

נראה כי היהודים שחיו בפלשתינה זיהו, מקצתם לפחות, את אי-העקיבות שבין המיתוס האמריקני של החוואי העצמאי ובין המודלים של ההתמחות החקלאית ששימשו בפועל בארצות הברית. ואילו רוב הציונים האמריקנים, אם לשפוט על פי ספרי הלימוד, התקשו להבין שהטכנולוגיה החקלאית עשויה להיות חרב פיפיות, לפחות בכל הנוגע ליישוב העברי החדש בפלשתינה. הם שרו שירי הלל לעובד האדמה היהודי ולטכנולוגיה המודרנית בלי שהבינו כי טכנולוגיה זו מאיימת לייתר את האיכר ולהפכו למושג שאבד עליו כלח. באחד הספרים שם המחבר בפיו של חלוץ מדגניה את האמירה 'היום שבו הגיעה המקצרה היה יום חג, והציוד הותקן ברוב טקס'.⁷⁸

בבואם לתאר את היישוב שבו ונקטו המחברים את המילים 'מודרני' ו'מדעי'. האיכר היהודי הצליח, פסק אחד המחברים, 'משום שהפעיל ציוד ויישם שיטות חקלאיות מודרניות'. הוא

Meyer Levin, *Yehuda*, Jonathan Cape & Harrison Smith, New York 1931 76

Yitzhak Elazari-Volcani, 'טרואן מצטט מתוך'; Troen (above note 75), pp. 314-315 77
The Communist Settlements in the Jewish Colonisation in Palestine, Palestine Economic Society, Tel Aviv 1927
 ראו במיוחד עמ' 59-71, 106-107. וולקני חשש מפני

התוצאות של שליטה דמוגרפית של הערבים בחקלאות.

Zeligs, *The Story of Modern Palestine* (1940), p. 173 78

הפך ביעילות את הארץ למודרנית בבנותו מאגרי מים כאשר הניח צינורות מים, ניקו ביצות ורתם את הירדן לצורך ייצור חשמל. גידול עצי ההדר, הסביר מחבר אחר, 'נעשה בסגנון מדעי מאוד'. הילדים בבית הילדים בדגניה 'טופלו באופן המודרני והמדעי ביותר'. תל אביב תוארה כ'עיר מודרנית', 'עיר מתקדמת', 'עיר השייכת לחלוטין למאה ה-20', 'המספקת את מלוא הנוחיות' ושוקקת חיים 'עירוניים מודרניים'. תצלומים רבים עוצבו באופן שחזיק את הרושם שהמפעל הציוני נוהל מתוך חשיבה מדעית ומתוך יישומה של טכנולוגיה מתקדמת. בספרה של זליגס הוצג תצלום של פרופסור מהאוניברסיטה העברית כשהוא שקוע במחקרו ומתבונן מבעד למיקרוסקופ, ובאחד הכרכים של אדידין נראה מדען אחר כשהוא צופה בכוכבים בטלסקופ. בשני הכיתובים הופיעה המילה 'מדע' לצורתיה, ובשני הספרים נכללו תצלומים של עובדי אדמה ציונים המפעילים 'ציוד מודרני' להריש ולקציר.⁷⁹

ה'רומן' של המחברים עם טכנולוגיה ועם כל מה שיש בו קדמה מקורו בקשר ההדוק שבין היהודים לתנועה הפרוגרסיבית בארצות הברית. יהודי ארצות הברית קידמו בזרועות פתוחות את הרעיונות פורצי הדרך של תחילת המאה ה-20 ועידנו עוד ועוד את האוטופיה הציונית. כפי שהודגם ב-1918 בתכנית פיטסבורג (Pittsburgh Program) נעשתה פלשתינה הזירה לעיצובה של 'מדינה לדוגמה' אשר 'תגלם את המעוף והחזון הרומנטיים של אינטלקטואלים ליברלים אמריקנים לעולם טוב יותר'.⁸⁰ כאשר כתבה זליגס על הפרחת השממה, הושפע חזונה המשיחי במובהק מהרעיונות ומתחושת השליחות של התנועה הפרוגרסיבית בארצות הברית. אחד החלוצים הבדיוניים בספרה מונה בגאווה את המשימות שהוא ועמיתיו רואים לעצמם: 'במו ידינו נגאל את אדמת פלשתינה עד שזו תישא פרי כבימי קדם. אנחנו נקים מושבה חקלאית לדוגמה שתשמש מקור השראה לאחרים'.⁸¹

האיכות של שירותי הבריאות ביישוב והזמינות של התרופות החדשניות ביותר היו מקור גאווה מיוחד למחברים האמריקנים. רופאים ואחיות 'עובדים קשה יותר כמעט מכל האחרים בפלשתינה', כתב אדידין. 'גבורתם עילאית לא פחות מזו של "השומרים", שכן מדי יום הם מסכנים את חייהם כדי להגן על אחרים ולרפא אותם מתחלואיהם'. דברים אלו, מעבר להיותם דברי שבח לעילא ולעילא, הרי הם ממחישים יותר מכול כיצד השליכו הציונים האמריקנים את הערכים הפרוגרסיביים שלהם על היישוב החדש. מייסדת 'הדסה' הנרייטה סאלד, שנולדה בארצות הברית, רוממה בידי המחברים למעמד של סמל מקודש (ארגון 'הדסה', שנוסד בשנות העשרים של המאה ה-20, מילא תפקיד ראשי בהספקת שירותי בריאות בפלשתינה). אין ספק, סאלד היתה האישה הבולטת ביותר בספרי הלימוד שלהם. אם לשפוט על פי רוחב היריעה שהוקדש לה, היא הוצבה ברשימה המקוצרת של מייסדי הציונות לצד הרצל, ויצמן, ברנדייס, אחד העם ומאוחר יותר - בן-גוריון. אחד המחברים תיאר את סאלד כ'אחת המתנות יקרות הערך שהעניקה אמריקה לפלשתינה'. בדיוקנה, שמוצג בספרה של זליגס ובספרו של אדידין, היא מצטיירת כסבתא. העיגולים הכהים מתחת לעיניה השחורות העגולות והעפעף השמאלי הנפול

Eddin, *Rebuilding Palestine*, pp. 48, 67, 115, 158-169, 176; Zeligs, *ibid.*, pp. 44, 46, 79, 123, 168, 178

Sarna (above note 39), pp. 41-59, quote on p. 57 80
Zeligs, *The Story of Modern Palestine* (1944), p. 12 81

מרמזים על תשישות, אך השפתיים החשוקות מבטאות תקיפות ונחישות. הכיתוב מחזק את הרושם: 'אנשים שרואים את האישה הקטנה והשברירית שזה מכבר מלאו לה שמונים ממשיכה במלאכתה, אינם חדלים להתפעל מהמרץ הבלתי נלאה'. זליגס סוקרת באריכות את הקריירה המוקדמת של סאלד ובתוך כך מזכירה את פעלו של אביה למען שוויון הזכויות של האפרו-אמריקנים בארצות הברית, את פעלה של סאלד בתנועת ההתיישבות ואת 'הדסה'⁸². מייקל בראון (Brown) ציין כי סאלד שימשה ביוזעין כ'מבשרת האמריקניזם' וסוכנת של הפרוגרסיביזם בפלשתינה.⁸³ אין תמה אפוא שדמותה ריתקה את המחברים.

המחברים הדגישו את אמונתה של סאלד כי 'הדסה' חייבת להיות פתוחה לבני כל הדתות והעמים המתגוררים בפלשתינה, יהודים וערבים כאחד. האחיות העובדות ב'הדסה', כתבו בני הזוג לוינגר, ערכו ביקורי בית אצל אימהות חדשות, יהודיות ושאינן יהודיות, ולימדו אותן כיצד לטפל בתינוקותיהן שעתה זה נולדו. באווירת ההתנגדות הערבית להתיישבות הציונית, שאימה לשים קץ לחלום הבית הלאומי, ביקשו המחברים ללמד שההתיישבות הציונית מועילה לערבים לא פחות מכפי שהיא מועילה ליהודים. 'מחלות עיניים ותחלואים אחרים הולכים ונעלמים בזכות יזמות רפואיות של היישוב. בכפרים ערבים רבים', טענה זליגס, 'רמת החיים מתחילה לעלות בהשפעת שכניהם היהודים'. בדיון בנושא ייבוש החולה, זליגס עמדה על דעתה כי 'רמת החיים של הילידים תשתפר באופן ניכר כאשר היהודים יציגו להם ארחות חיים תברואתיים מודרניים'. זליגס לא מצאה שמץ של יופי בתרבותם הקדמונית של ערביי הביצות, אשר עמדה להיכחד במיזם הניקוז, אלא 'פרימיטיביות', 'לכלוך' ו'היגינה ירודה'. המנהיגים של הערבים הילידים הוצגו כקנאים או כמי שחשים מאוימים מהקדמה ומההליכות המודרניות של היהודים. הם 'נוטרים טינה' לציונים, כתבו בני הזוג לוינגר, מכיוון שהם חוששים לאבד את שליטתם בהמוני האיכרים הבערים. 'הם יודעים שהיהודים לימדו את הערבים שיטות חקלאיות שמניבות יבולים טובים וגדולים יותר; שבתיה החולים של היהודים מרפאים את החולים הערבים; וכי בתי החרושת היהודיים מעניקים לאנשיהם מקור פרנסה ומשכורות גבוהות יותר משהרוויחו אי פעם'.⁸⁴

התדמית שעיצבו המחברים למתיישבים הציונים כשגרירי הקדמה המערבית באזור נחשל היתה מוטיב נוסף במזמור על פלשתינה כארץ ישנה-חדשה, אבל היא גם שיקפה את הלך המחשבה הקולוניאליסטי שחלחל לתנועה הציונית עוד מימי הרצל, נוסף על גוונים מאוחרים יותר של 'האצילות מחייבת' (noblesse oblige) או 'משא האדם הלבן'. סרטי הסברה ציוניים, כמו לחיים חדשים (*The Land of Promise*) שהופק ב-1935, הדגישו את הקדמה והמודרניות של היישוב החדש, ומנגד תיארו את הנוף ואת תושביו הערבים כעתיקים ואקזוטיים.

מדינה יהודית בפלשתינה תוכל להיות למגדלור של הקדמה המערבית באזור נחשל של העולם, טען אדידין בלהט. שכנותיה של פלשתינה הן

82 Edidin, *Rebuilding Palestine*, p. 29; Zelig, *ibid.*, pp. 260-262

83 Brown (above note 13), pp. 61-62

84 Levinger and Levinger, *The Story of the Jew* (1929), p. 296; Idem, *The Story of the Jew* (1935), p. 296; Zelig, *The Story of Modern Palestine* (1944), pp. 156, 157, 178

בין המדינות הנחשלות ביותר בעולם. בעת שבני אירופה ואמריקה גילו יבשות חדשות, כתבו ספרי מופת, המציאו מכונות משוכללות וגילו את הקיטור ואת החשמל, היו הערבים בארצות שבהן כאילו הזמן עמד מלכת [...] אולי היהודים יוכלו להביא לארצות אלה רעיונות חדשים ודרכי עשייה חדשות [...] בהדרגה תתרחב השפעתם של היהודים אל מעבר לגבולות פלשתינה, אל שכנותיה.⁸⁵

הצהרות כאלה שיקפו את השיח היומי הקולוניאליסטי.

סיכום

בתקופת היישוב ובשנים הראשונות לקיומה של מדינת ישראל פלשתינה והציגו קיבלו תשומת לב מועטה לעומת נושאי לימוד אחרים שנלמדו על פי מסורת ארוכת ימים בבתי הספר היהודיים המשלימים. ואילו בשנות השבעים והשמונים של המאה ה-20 שני הנושאים כבר היו חלק בלתי נפרד מתכניות הלימודים ברוב בתי הספר המשלימים בארצות הברית. במיוחד כיסוי הנושא בשנים המוקדמות הוא שקבע את הנימה שייכתבו בה ספרי הלימוד ותכניות הלימוד מאוחר יותר. ספרי הלימוד בשנות השבעים והשמונים של המאה ה-20 עדיין נאבקו בשאלה כיצד לחולל הזדהות עם ישראל ועם תושביה (היהודים) ובה בעת לדחות את הגישה של שלילת הגלות. מחברי הספרים המשיכו לתאר את ארץ ישראל כ'ארץ הישנה-חדשה'. רבים המשיכו להזקק למובאות ולדימויים מן התנ"ך כדי ליצור, במפורש או במרומז, קשר בין הישראלים של זמנם ובין בני ישראל מימי קדם. ישראל המשיכה 'להימכר' על בסיס המודרניות שלה. יתר על כן, המחברים ניסו לעורר הזדהות עם הישראלים באמצעות השוואתם לגיבורים אמריקנים. במהדורת 1986 של ישראל היום, ספר לתלמידי התיכון של 'איחוד היהדות הרפורמית' (UAHC), שוב הועלתה הטענה המוכרת ש'מייסדיה של מדינת ישראל נאלצו לשחזר במובנים רבים את מאבק המתיישבים האמריקנים הראשונים, מקימי המושבות וכובשי הספר האמריקנים'.⁸⁶ רצף הדימויים והמוטיבים בספרי הלימוד מתקופת היישוב ובספרי הלימוד שפורסמו לאחר קום המדינה הוא עדות לפנייה מתמשכת אל לבם של יהודי ארצות הברית. ואולם הוא גם תורם להעמקת הפער שבין ישראל הממשית ובין ישראל המצטיירת בדמיונם של יהודי ארצות הברית. במידת-מה, כפי שראינו, אין בחוסר ההלימה משום חדש. ג'ונתן סרנה (Sarna) חד העין כבר העיר כי ישראל של יהודי ארצות הברית היא מבחינה היסטורית 'ציון המיתולוגית, וככזאת ניתן ללמוד ממנה על האידאלים של יהודי ארצות הברית יותר מאשר על עובדות החיים בישראל'.⁸⁷ עדיין, תכיפותם של החופשות והביקורים בישראל, ו'מותו של המרחק',⁸⁸ שהחל בעידן הטלוויזיה

Edidin, *Rebuilding Palestine*, pp. 62-63 85

ראו ניתוח של ספר לימוד: "The Land of our Fathers" in the "Land of the Free": Textbooks on Israel in American Jewish Schools', *Jewish Education*, Harry Esrig and Abraham Segal, 54, 4 (Winter 1986), pp. 4-15
Israel Today, Union of American Hebrew Congregations, New York 1986, p. 7

Sarna (above note 39), p. 41 87

Frances Cairncross, *The Death of Distance: How the* הביטוי הושאל מספרו של: 88

והואץ במהפכה הספרתית - כל אלו צמצמו את מרחב ההכרה הנחוץ להשלכות פסיכולוגיות, והדיסוננס הקוגניטיבי נעשה קשה יותר לגישור, בעיקר לתלמידי הכיתות הגבוהות. התמדתו של הסכסוך הערבי-ישראלי ומורכבותו המוסרית החמירו את הבעיה, מאחר שישראל מככבת לעתים קרובות בכותרות ויחסה לערבים הפלסטינים נבחן מקרוב כחוט השערה.⁸⁹ מחנכים יהודים ובהם בארי חזן (Chazan)⁹⁰ ומייקל רוזנק (Rosenak)⁹¹ זיהו את עקב אכילס של החינוך היהודי בארצות הברית כבר בשנות השבעים, עשרות שנים לפני החרפת השיח הסוציולוגי על 'התרחקות' בין יהודי ארצות הברית ליהודי ישראל.⁹² הם ואחרים שאפו לנסח מחדש את לימודי ישראל בארצות הברית על פי ההיגיון והתקופה.⁹³ ואולם הכישלון המתמשך של מחנכים (ומוציאים לאור) לבנות ספר לימוד וחומרים חינוכיים על בסיס איתן של נושאים ורעיונות אחרים, הולמים יותר, רק מבליט את אייכולתם, עד כה, ליצור 'דגם חדש של משמעות ויחסים הדדיים'⁹⁴ ובתוך כך אייכולתם לספק תשובה משכנעת לשאלה מדוע מדינת ישראל של היום צריכה להיות חשובה ליהודי ארצות הברית.

- Communications Revolution is Changing our Lives*, Harvard Business School Press, Boston 1997
- Sivan Zakai, 'Values in Tension at a Jewish Day School', *Journal of Jewish Education* (2011), pp. 239-265; Alex Pomson and Daniel Held, 'Why Israel? Reviewing Israel Education through the Lenses of Civic and Political Engagement', *Journal of Jewish Education* (2012), pp. 97-113
- Barry Chazan, 'Israel in American Jewish Schools Revisited', *Jewish Education* (Summer 1979), pp. 7-17; Idem, 'Through a Glass Darkly: Israel in the Mirror of American Jewish Education', in: Allon Gal and Alfred Gottschalk (eds.), *Beyond Survival and Philanthropy: American Jewry and Israel*, Hebrew Union College Press, Cincinnati 2000, pp. 123-130
- Michael Rosenak, 'On the Teaching of Israel in Jewish Schools', *Jewish Education* (Winter 1972), pp. 9-18
- Steven M. Cohen and Ari Kelman, *Beyond Distancing: Young Adult American Jews and their Alienation from Israel*, Reboot, New York 2007; 'Are Israel and Young American Jews Growing Apart: Debating the Distancing Hypothesis', *Special Issue of Contemporary Jewry* (October 2010), pp. 141-272
- Arnold Eisen and Michael Rosenak, *Teaching Israel: Basic Issues and Philosophical Guidelines*, Charles Bronfman Foundation, Jerusalem 1997
- ראו לדוגמה: ראו לי הולם לחלוטין, הושאל מליסה גרנט ועזרא קופלוביץ, שהציעו פרדיגמה הביטוי, שנראה לי הולם לחלוטין, הושאל מליסה גרנט ועזרא קופלוביץ, שהציעו פרדיגמה המבוססת על עמינות (peoplehood) ללימודי ישראל. ראו: Lisa Grant and Ezra Kopelowitz, *Israel Education Matters: A 21st Century Paradigm for Jewish Education*, Center for Jewish Peoplehood Education, Jerusalem 2012